

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української й іноземної філології та журналістики
Кафедра англійської філології та прикладної лінгвістики

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ РІЗНИХ ВИДІВ ДИСКУРСУ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 202М групи

Спеціальності 035.041 Філологія
(германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська)

Освітньо-професійної програми
«Філологія
(Германські мови та літератури)
(переклад включно)»

Саввіна Олена Андріївна

Керівниця: канд. філ. н., доц.
Просяннікова Я.М.

Рецензентка: канд. філол. н., доц. Поторій
Н.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Синергетика та лінгвосинергетика: теоретико-методологічні засади вивчення	8
1.1. Синергетика: об’єкт, предмет, завдання.....	8
1.2. Синергетика та лінгвосинергетика: сутність понять.....	14
1.3. Основи лінгвосинергетичного підходу до вивчення тексту та дискурсу.....	23
1.3.1. Основоположні аспекти теорії дискурсу.....	23
1.3.2. Лінгвосинергетичні аспекти дискурсу.....	27
1.4. Методика аналізу лінгвосинергетичного потенціалу дискурсу.....	37
РОЗДІЛ 2. Синергетичні аспекти різних видів дискурсу	45
2.1. Англійськомовні дієслова комунікації як засіб регулювання функційного простору дискурсу.....	45
2.2. Англійськомовний дитячий поетичний дискурс.....	50
2.3. Художній дискурс	56
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ І ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ	74
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	75

ВСТУП

У першій половині ХХ сторіччя вчені звернули увагу на існування в навколишньому світі систем, які за своєю природою є такими, що самоорганізуються, тобто здатні самостійно, без направляючої допомоги ззовні, пристосовуватися до зовнішнього середовища шляхом зміни своїх характеристик, самостійно обираючи мету свого існування. Для опису таких систем була створена наука синергетика, яка наразі інтенсивно впроваджується в багато сфер наукового знання. Системи, що самоорганізуються, вивчаються не лише у фізиці, хімії, біології, економіці, але також в дисциплінах гуманітарного профілю – психології, літературознавстві, мистецтвознавстві, мовознавстві тощо [17, с. 233]. Слово «*синергетика*» означає спільну дію, підкреслюючи узгодженість функціонування підсистем; ця узгодженість віддзеркалена в поведінці цілої системи [45].

Наразі слід засвідчити про так званий «конструктивний кросдисциплінарний діалог представників наукової спільноти» [52, с. 151]. Активне осмислення й плідне використання основних концепцій та ідей синергетики спостерігається у руслі різних напрямів сучасної науки, які представлені науковими працями таких вчених: Л.С. Піхтовнікова, Т.І. Домброван, Д.С. Храмченко, С.М. Єнікєєва, С.П. Курдюмов, Н.С. Олизько, Д.С. Чернавський, Р. van Geert, Н.Р. Maturana тощо.

Одним з домінувальних понять синергетики постає «поняття самоорганізації – спонтанного впорядкування структури складноорганізованої відкритої системи при проходженні точки біфуркації, тобто точки найменшої стійкості системи. Процес самоорганізації відбувається при фазових переходах, тобто при переході системи в якісно новий стан» [42, с. 14]. «Відправний тезис синергетики – це фундаментальна можливість природного виникнення порядку та

організації з хаосу як результат внутрішньосистемної самоорганізації та обміну із зовнішнім середовищем» [4, с. 135].

На сучасному етапі науки стає необхідним застосовувати трансдисциплінарний підхід. Трансдисциплінарні принципи успішно інтегруються в наукові дослідження і вказівки на «системність, комплексність» підходу стають облігаторними. Саме через це в сучасному мовознавстві виник новий (синергетичний) підхід до аналізу таких об'єктів лінгвістичного дослідження, як мова, мовлення і дискурс. У руслі лінгвосинергетичного підходу будь-який тип дискурсу – це складна відкрита динамічна нелінійна система, що самоорганізується, характерними рисами якої є багатовимірність, внутрішня різноманітність та структурна ієрархічність. Синергетичні вивчення дискурсу зближуються роллю дискурсу як середи, де встановлюються режими та порядки системи текстів [56].

Науковим теоретико-методологічним підґрунтям роботи стали наукові доробки таких вітчизняних і закордонних учених: О.В. Бабенко [4], Л.В. Броннік [8], В.Г. Буданова [9, 10], С.К. Гураль [12, 13], Т.І. Домброван [17, 18, 42, 49], Ю.Є. Кійко [22], О.М. Князева, С.П. Курдюмова [23, 24], Г.Г. Малінецького [31], М.О. Манакова, Г.Г. Москальчук [33, 35], Н.С. Олизько [38], Л.С. Піхтовнікової [40, 42], І. Пригожина, І. Стенгерса [44], Н.В. Таценко [51, 52], О.Г. Фоменко [56], Г. Хакена [57] тощо.

Актуальність кваліфікаційної роботи зумовлена потребою вивчити складну систему дискурсу, виявити його синергетичні категорії, що дозволяє розкрити сутність даного поняття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у руслі кафедральної наукової теми «Дискурсивні та лінгвокультурологічні аспекти теорії та практики перекладу (номер держреєстрації 0177U003764).

Мета нашої кваліфікаційної роботи полягає в тому, щоб описати лінгвосинергетичні властивості дискурсу взагалі та окремих видів дискурсу зокрема.

Зазначена мета передбачає вирішення низки **завдань**:

- здійснити короткий огляд засад синергетики та її понятійного апарату з метою розглянути можливості застосування синергетичного підходу до мови і як системи знаків, і як комунікативної системи;

- за допомогою лінгвосинергетичного підходу описати й пояснити синергетичні категорії тексту та дискурсу;

- з'ясувати основоположні аспекти теорії дискурсу;

- схарактеризувати лінгвосинергетичні аспекти дискурсу;

- розробити методичку аналізу лінгвосинергетичного потенціалу дискурсу;

- вивчити синергетичні властивості дієслів комунікації та виявити їхню роль у формуванні чинників (параметрів порядку) системи англійськомовного дискурсу;

- окреслити синергетичні аспекти різних видів дискурсу (англійськомовного дитячого поетичного та художнього).

Об'єктом роботи постає дискурс.

Предмет наукового пошуку становлять синергетичні категорії як сутнісні характеристики дискурсу, що мають віддзеркалення в тексті через актуалізацію певних мовних явищ.

Мета й завдання роботи зумовили вибір основних **методів** дослідження, серед яких використано: *описово-аналітичний метод* (ознайомлення з потрактуваннями понять «синергетика» та її базового апарату, «лінгвосинергетика», «дискурс» та основоположні аспекти його теорії, які фігурують у наукових колах українських і зарубіжних науковців); *тезаурусний метод* (розгляд поняття «синергетика» в тлумачних російськомовних, українськомовних та англійськомовних словниках); *метод кореляційного аналізу* (формулювання кореляції

системи термінів лінгвістики та синергетики); *лексико-семантичний* (з'ясування семантики дієслів комунікації, які постають механізмами функційного та прагмасмислового саморегулювання дискурсу); *лінгвістичний аналіз* (вивчення анаграми як семантичного поняття, яке виражається через домінувальне слово в тематичному і концептуальному сенсі художнього тексту); *дискурсивний аналіз* (вивчення функційної сутності параметрів порядку дитячого поетичного та художнього дискурсу); *загальнонаукові методи*: аналіз та синтез, систематизування та узагальнення, спостереження (вивчення теоретико-методологічних підвалин аналізу лінгвосинергетичного потенціалу різних видів дискурсу); *трансдисциплінарні методи*: індукція, дедукція, лінгвосинергетичний підхід (розгляд лінгвосинергетичного потенціалу дискурсу взагалі та різних видів дискурсу як складної відкритої динамічної нелінійної системи, яка самоорганізується зокрема).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у контексті кваліфікаційної роботи вдосконалено вивчення мовних явищ окремих видів дискурсу, які підкорюються синергетичним законам щодо здатності створювати різні впорядковані структури шляхом акумуляції всіх елементів і частин системи заради її самозбереження.

Матеріал дослідження склав вісім текстів дитячого поетичного дискурсу, два поетичні художні тексти та два прозових художніх текста. Практичне значення роботи полягає у застосуванні її основних положень та уточнених теоретичних засад у викладанні дисциплін: «Новітні досягнення з фахових дисциплін», «Лексикологія англійської мови», «Стилістика англійської мови», «Інтерпретація тексту», а також на практичних заняттях з англійської мови, при написанні курсових і кваліфікаційних робіт (проектів).

Апробація результатів роботи. Результати дослідження було обговорено на засіданнях кафедри англійської філології та прикладної лінгвістики Херсонського державного університету, які були проведені в

формі попереднього захисту розпочатого дослідження на етапах опрацювання й узагальнення теоретичної й практичної частин роботи; також результати роботи пройшли апробацію на науковому семінарі-дискусії з актуальних питань перекладознавства та англістики (листопад, 2020 року).

Публікації. Результати роботи пройшли апробацію на I Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи» (Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», м. Одеса, 23-24 жовтня 2020 року).

РОЗДІЛ 1

СИНЕРГЕТИКА ТА ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ

1.1. Синергетика: об'єкт, предмет, завдання

Синергетика – це наука про самоорганізацію складних систем різної онтології. Термін «синергетика» тяжіє до грецької та означає «узгодження, співробітництво, дія». Цей термін було впроваджено німецьким фізиком Г. Хакеном «на позначення науки про спільні дії компонентів і підсистем у різних складних системах» [42, с. 10].

Розглянемо, як поняття «синергетика» розглядається в тлумачних російськомовних, українськомовних та англійськомовних словниках (застосовуємо тезаурусний метод аналізу). «Синергетика – це міждисциплінарний напрям наукових досліджень, який вивчає закономірності і принципи, що лежать в основі процесів самоорганізації в системах різної природи: фізичних, хімічних, біологічних, технічних, соціальних та інших» [65]. «Синергетика – це концепція світобачення, в основу якої покладено знання про нелінійні процеси, що самоорганізуються» [27]. «Синергетика – це науково-філософський принцип, який розглядає природу, світ як комплексну систему, яка самоорганізується» [61]. «Синергетика – це наука про кооперацію у трудовій діяльності; вчення про системи в науці і практиці» [63]. «Synergy is the interaction of elements that when combined produce a total effect that is greater than the sum of the individual elements, contributions, etc.; synergism. Physiology, Medicine/Medical. the cooperative action of two or more muscles, nerves, or the like» [66]. «Synergy is the combined power of a group of things when they are working together that is greater than the total power achieved by each working separately» [67].

Ця наука виникає не на стику наук в більш-менш широкій чи вузькій прикордонній області, інтерес для неї представляють системи з самого осередку предметної області окремих наук. Синергетика досліджує ці системи, не звертаючись до їхньої природи своїми характерологічними засобами, що носять суцільний характер по відношенню до приватних наук. Синергетика з її статусом метанауки спочатку була покликана відіграти роль комунікатора, що дозволяє оцінити ступінь спільності результатів, моделей і методів окремих наук, їх корисність для інших наук і перевести контекст конкретної науки «на високу латину міждисциплінарного спілкування» [13, с. 6].

Положення міждисциплінарного напрямку зумовило ще одну важливу особливість синергетики – її відкритість, готовність до діалогу на правах безпосереднього учасника або невибагливого посередника, який бачить своє завдання у всесвітньому забезпеченні взаєморозуміння між учасниками діалогу.

Синергетика вивчає взаємозв'язки, процеси самоорганізації. Предмет синергетики – це реальність, але реальність, що має інший модус існування, це реальність взаємозв'язків. Синергетика намагається зрозуміти кореляцію між мікро- і макрорівнем, взаємодію між цілим і частиною. Г. Хакен проводить зіставлення між традиційним описом складних систем і синергетическим описом [57]. Одиницею опису в традиційному підході є окремий елемент даної системи, наприклад клітина, нейрон, комп'ютер. Одиниця опису в синергетиці – це мережа, що складається з клітин, нейронів, комп'ютерів.

На думку Г. Хакена, синергетику можна вважати найрозвинутішою теорією самоорганізації. Самоорганізація народжується самою системою в результаті втрати стійкості деякого стану як деякий узагальнений фазовий перехід [13, с. 7].

І. Пригожин акцентує увагу на проблемі незворотності, на можливості в рамках синергетики розглянути, як організовується

порядок з хаосу. На думку І. Пригожина [44], синергетика надає якісно нового уявлення про хаос. Хаос у руслі синергетики розглядається в еволюційному ключі: не як остання стадія в розвитку систем, а як джерело нового порядку. Осмислення того, що хаос може поставати основою порядку, що випадковість – не лише наслідок простого нерозуміння, а може бути іманентною властивістю структури, що розвивається, мало найістотніші наслідки.

Помітну роль почало відігравати уявлення про хаос, який в сильнонерівноважних системах може стати джерелом порядку. У руслі синергетики через явище незворотності змінюється саме це уявлення: виявляється, що і незначний вплив на дисипативну систему може привести її в новий стан, причому це принципово непередбачувано. У синергетиці народжується нове статистичне бачення світу, яке щільно корелює з нелінійністю, іманентною випадковістю. Традиційно випадкове розуміється як відсутність закономірності. При описі динаміки дисипативних систем випадковість стала розглядатися як близька за змістом таких понять, як незалежність, неоднорідність, спонтанність, свобода, невизначеність, хаотичність [9, с. 147].

У центрі уваги синергетики постають питання вивчення Всесвіту, біологічної та геологічної генези Землі, виникнення й розвитку цивілізацій, культури, динаміки економічних і політичних відносин, розвитку природної мови тощо [42, с. 15]. Всі ці проблеми належать до відкритих динамічних нестійких систем, які називаються синергетичними. Отже, вони становлять об'єкт синергетики. Складність системи, на думку Т.І. Домброван, визначається не лише і не стільки великою кількістю конститuentів, але, головним чином, специфікою зв'язку між ними [42, с. 16]. «Система утворюється мережею пересічних зв'язків і взаємодій як на рівні елементарних складників системи, так і на рівнях різномасштабних підсистем» [42, с. 16].

Складні системи зазвичай динамічні та відкриті. Відкритість системи – це взаємодія з іншими системами, залучаючи навколишнє оточення, в якій певна система існує. Система може бути умовно замкнутою лише на певному етапі її дослідження, коли науковець прагне відсторонитися від навколишніх зв'язків системи і зацентрувати свою увагу на аналізі її структури та функційного навантаження. Відкритість системи спричиняє її рухливість, динамічність. «Ця властивість системи має прояв на всіх рівнях організації даної системи через рух окремих компонентів, зміну відносин і зв'язків між ними у межах цієї системи або зміну властивостей різнорівневих компонентів» [42, с. 16].

Ще одним поняттям синергетики постає нестійкість як особливий стан відкритої системи, де ця система проявляє чутливість до найменших зовнішніх впливів, при цьому незначні флуктуації та випадковості можуть спричинити постання нової макроскопічної картини буття [24, с. 120].

Предмет синергетики становлять процеси розбудови складних систем, явища самоорганізації, механізми фазового переходу систем. Під самоорганізацією в синергетиці розуміють «процеси виникнення макроскопічно впорядкованих просторово-часових структур в складних нелінійних системах, що знаходяться в далеких від рівноваги станах, поблизу особливих критичних точок – точок біфуркації, в околиці яких поведінка системи стає нестійкою» [65].

Система функціонує на основі самоорганізації, якщо вона спроможна адекватно реагувати на зміни у зовнішньому оточенні, на тиск, при чому «самостійно змінюючи свої параметри, структуру, функції і, тим самим, зберігаючи себе. Відповідь системи – не обов'язково пасивна; система може змінювати своє становище і впливати на оточуюче середовище» [40, с. 10].

Під впливом ресурсів (речовина, енергія, інформація), які надходять до системи, і зовнішніх умов, що впливають, в системі

повільно нагромаджуються кількісні зміни, ситуація поступово змінюється: між її окремими елементами рвуться старі зв'язки і виникають нові, руйнуються деякі старі складові і зароджуються нові. Зміни, що відбуваються, іноді бувають настільки значними, що система може опинитися у хиткому стані. Цей вирішальний момент в її житті отримав назву «точка біфуркації» (від латинської лексеми «*bifurcus*» – «роздвоєний», «виделка»).

Цей стан, хоча і нестійкий, але має можливості розвитку в плані оновлення системи, це точка «вибору» подальшої перспективи розвитку. «Його визначає співвідношення між двома протилежними тенденціями. З одного боку, ресурсні потоки і випадкові флуктуації провокують підвищення ентропії системи, що веде до наростання хаосу і, в кінцевому підсумку, може призвести до її руйнування. З іншого – система прагне зберегти стійкість за рахунок переструктурування і формування нового порядку, і, таким чином, знизити ентропію. Яка з них буде переважати, залежить від безлічі випадкових чинників і багато в чому визначається зовнішніми і внутрішніми умовами, а також якістю ресурсів, які поступають» [28, с. 87].

Точки біфуркації окреслюють багато варіантів шляхів розвитку системи, що самоорганізується. «Одночасно виникає безліч дисипативних динамічних мікроструктур – праобразів майбутніх станів системи, тобто фракталів (англ. «*fractal*» – «дробовий»). Фракталом називають структуру, яка залишається само подібною за будь-якої зміни масштабу (збільшення, зменшення). Приклади фракталів, які нас оточують: сніжинки, паморозь, візерунки на килимах. Усі вони повторюють себе в різних масштабах» [42, с. 18].

Синергетична наукова парадигма заперечує факт лінійної, послідовної і строго детермінованої організації навколишньої дійсності. В основі світоустрою, на думку прихильників синергетики, лежать інші, «неправильні», у термінах геометрії Евкліда, моделі і механізми

функціонування численних об'єктів дослідження, в тому числі і за межами точних наук. Такі моделі, що утворюють нелінійні конфігурації, прийнято називати фракталами. Фрактал – це «математичний або фізичний об'єкт, основною властивістю якого є самоподоба» [3]. Будь-яка частина фрактала в тій чи тій мірі відтворює структуру цілого фрактала. Це властивість легко виявити при збільшенні або аналізі його малих структур, які подібні до цілого фракталу і хоч-якої іншої її частини.

Серед завдань синергетики виокремлюють:

- вивчення різноманітних режимів відкритої, динамічної, нелінійної системи, яка здатна до самоорганізації;
- вивчення і моделювання процесів самоорганізації синергетичної системи, пошук діапазону атракторів системи та сфер їхнього тяжіння;
- виокремлення та опис етапів і відслідкування законів формування, функціонування та розкладання складних структур у нелінійному середовищі;
- дослідження можливих альтернатив розвитку складної системи, переосмислення понять «випадковість», «хаос», «порядок» у світлі загальнонаукових концепцій синергетики;
- опис синергетичної системи як такої, що об'єднує «різновікові» складні підсистеми, які коеволюціонують та характеризуються різною швидкістю змін, що відбуваються в них [42, с. 20-21; 18, с. 39-40].

Одним із найбільш важливих режимів існування нелінійної синергетичної системи є так званий режим із загостренням. Існують також і режими самоорганізації без загострення, тобто відносно повільний прояв параметра порядку [42, с. 20]. Л.С. Піхтовнікова наводить такі приклади швидкої та повільної реалізації параметра порядку у руслі філологічної парадигми знань: «швидкий або повільний режим самоорганізації пов'язаний, відповідно, з динамічністю або статичністю художнього тексту. Параметр порядку, який виявляє себе

повільно, означає, що структура, стиль, композиція тексту реалізуються відносно повільно. Стиснення інформації атракторами здійснюється здебільшого за допомогою рекурсії, що уточнює і звужує вибір. Як результат, з'являються розлогі тексти з великою кількістю пояснень, доповнень, в яких переважає статика. Такі тексти мають, безперечно, художню цінність. Прикладами таких текстів можуть слугувати німецькі байки 18 сторіччя з довгими роздумами. Параметр порядку, який швидко виявляється, створює в тексті ситуацію загострення інтриги, несподівану кульмінацію. Ілюстрацією наведеної тези можуть бути мікрогуморески, тексти малих жанрів. Швидкий параметр порядку властивий гумористичним текстам, а також детективним оповіданням» [40, с. 20-21].

Наразі науковці зазначають про унікальність синергетичних систем, адже і Всесвіт, і наше життя, і мови та культури народів світу є унікальними. Саме синергетика дозволяє зрозуміти сутність та функціонування складних систем, які окреслюють наше сьогодення й майбутнє.

1.2. Синергетика та лінгвосинергетика: сутність понять

Останнім часом у наукових колах згадують про так званий синергетичний підхід щодо соціальних процесів, культури, науки, мистецтва, економіки і, нарешті, до освіти. За цими розмовами стоять серйозні досягнення в природничо-наукових і гуманітарних сферах знань.

У сучасному мовознавстві виникли нові аспекти обговорення проблем. Заслуговує уважного розгляду синергетичний підхід до аналізу мови. Синергетика (від. грецької *synergia* – співпраця, співдружність, кооперація) вже більше 30 років активно використовується в різних

областях знання як методологія вивчення процесів, самоорганізації в складних системах різної природи.

До складної, динамічної системи, яка самоорганізовується, належить і мова [18, с. 94]. Виходячи з цього, виявлені в теорії самоорганізації (синергетиці) нової міждисциплінарної галузі знання закономірності, можуть бути екстрапольовані в сферу мови і комунікації.

Синергетичний аналіз мови дозволяє, на погляд С.К. Гураль, отримати нове знання про смислоутворення, про координацію комунікативних процесів, а також про методику навчання мови. Розглянемо послідовно зазначені напрями проєкту, що отримав визначення «*синергетичний рух у мові*». Можна говорити і про формування напрямку лінгвосинергетики, який щільно корелює з процесами самоорганізації в мові як комунікативної системи. Для лінгвосинергетики властивим постає фокусування уваги на системних ідеях, їх впровадженні в процеси моделювання мисле- і мовоутворення. В російському мовознавстві впровадження системних ідей у вивчення мови можна знайти в наукових доробках І.А. Бодуена де Куртене, Ф.Ф. Фортунатова, О.О. Потебні [12, с. 7].

У ХХ сторіччі системний підхід до дослідження мови отримав розвиток у наукових доробках М.М. Бахтіна, Н.Д. Арутюнової, О.В. Александрової, В.Г. Адмоні, О.С. Кубрякової, Ю.Д. Апресяна, Ф.М. Березіна, В.В. Виноградова, Л.В. Щерби, Л.С. Виготського, В.А. Звегинцева, О.О. Леонтєва, Ю.М. Лотмана, М.С. Поспєлова, Б.О. Серебренникова, Є.В. Сидорова, Ю.С. Степанова та інших учених.

В Україні фундаментальні роботи, які мають точки дотику з експансією синергетики в лінгвістику, належать професору Л.С. Піхтовніковій (самоорганізація стилю, самоорганізація дискурсу, малих жанрів, мовленнєвого твору), професору Т.І. Домброван (діахронічна лінгвосинергетика, синергетика англійської мови), професору С.М.

Єнікєєвій (синергетика синтаксису та словотвору) та іншим науковцям країни [42, с. 7].

Системна методологія в мовознавстві отримала новий стимул до розвитку в контексті та утверджується в філософії комунікативної теорії соціальності. Комунікація набуває не лише інструментального, функціонального характеру, а й онтологічного («мова – домівка буття»). Системна методологія звернена до дослідження систем у статиці. Вивчення динаміки систем отримує подальший розворот через синергетику. У лінгвістиці виникає потреба вивчати процеси самоорганізації дискурсу. У відповідь на це з'явилися дослідження, які сьогодні можна об'єднати в лінгвосинергетику як самостійну течію у мовознавстві (В.А. Піщальнікова, Г.Г. Москальчук, Л.С. Піхтовнікова, Т.І. Домброван, О.О. Семенець, О.Г. Фоменко, А.А. Калита, М.С. Дорофєєва та інші) [42, с. 7].

Критико-аналітичний аналіз наукових доробок дозволяє зупинитися на особливостях лінгвосинергетики і розглянути, як синергетичний підхід дозволяє виявляти самоорганізацію в комунікативній динаміці.

Будучи міждисциплінарним знанням, синергетика вивчає певний клас динамічних систем. «Динамічною системою можна вважати будь-який об'єкт або процес, для якого можна визначити поняття стану як якогось миттєвого опису цієї системи. До підкласу динамічних систем належать лінійні динамічні системи, прикладом яких є вільне коливання маятника. Поведінка лінійної системи відбувається поблизу одного стаціонарного стану. Нелінійні динамічні системи мають стійкі і нестійкі стаціонарні стани. Це створює феномен складної та різноманітної поведінки. Ілюструвати різницю між станом стійкої рівноваги і станом динамічної рівноваги можна таким наочним прикладом, як стійкість лежачої в лузі більярдної кулі і стійкість

велосипеда, який рухається. Велосипед легше утримати в рівновазі, коли він їде» [12, с. 8].

Дисипативними називають відкриті нелінійні системи, і вони постають об'єктами синергетики [49, с. 9]. Прикладом таких систем є живі організми, які підтримують динамічну рівновагу за рахунок безперервного обміну з навколишнім середовищем інформацією, енергією, речовиною. Найважливіша характеристика дисипативних систем – це відкритість. Сам термін «дисипація» тяжіє своїм корінням до англійської лексеми «*dissipate*» – «розсіювати». Цим терміном маркується клас систем, які розсіюють енергію, речовину, інформацію. Тому відкритість – це необхідна умова їх існування, це здатність до взаємодії. Під відкритістю систем розуміється їх здатність до взаємодії і обміну речовиною і енергією. Обмін речовин, наприклад, є найважливішою ознакою живих систем.

Ще однією властивістю відкритих систем може слугувати «розмитість кордонів» систем, які еволюціонують та існують, незважаючи на їх просторову локалізацію і відносну ізоляцію. Так, біологи відзначають, що системи, які складноорганізовані (наприклад, організм), важко виокремити з навколишнього середовища, як і розкласти такі системи на складові. Важливим аспектом самоорганізації є те, що частини поведуться начебто узгодженим чином.

У синергетиці створюється нова мова опису зі своїм власним інструментарієм, де найбільш важливим є «порядок через флуктуації» (від латинської лексеми «*fluctuatio*» – «коливання»). Для входу в новий стан система повинна втратити стійкість. Цей перехід здійснюється через випадкові коливання, флуктуації.

«Для опису узгоджених взаємодій використовують поняття «когерентність» та «атрактор». Когерентність – це явище збереження співвідношення між фазами різних коливальних процесів. Атрактор (від

англ. «*attract*» – «*притягувати*») – це той самий стан, який притягує, структурує поведінку складових систем» [49, с. 14].

Полярним поняттю «атрактор» постає поняття «*репелер*» – низка параметрів і їх значень, які «відштовхують» систему, яка самоорганізується, від положення рівноваги в тому сенсі, що він вводить обмеження різної природи на свободу прагнення цієї системи до мети, до рівноваги. Якщо атрактор позначає той стан рівноваги системи, до якого вона прагне як до своєї мети, то репелери висловлюють своїм змістом усі обмеження і заборони для системи. Наприклад, при виникненні дискурсу змістом репелерів постають норми викладу, традиції жанру, обсяг, екстралінгвістичні умови, архетипи комунікантів тощо. Змістом атрактора постають характерні властивості автора дискурсу як мовної особистості, його інтенції, а також соціальні очікування на результати реалізації дискурсу.

Більшість реально існуючих складних систем нечітко визначені, і їх параметри знаходяться в складних, суперечливих взаємозв'язках. З цієї причини у системах, які самоорганізуються, часто спостерігаються гострі протиріччя між вимогами до поведінки системи з боку атракторів і з боку репелерів [62].

Мета синергетики – знайти універсальні закономірності поведінки складних динамічних систем, загальні закони самоорганізації систем. Важливим наслідком синергетики, яке має філософське значення, є осмислення фундаментального характеру незворотності еволюційних процесів і осмислення організуючої ролі хаосу [12, с. 8].

«*Біфуркація*» – це математичний образ виникнення нової якості. Наявність біфуркацій вимагає розглядати поведінку системи з конкретним набором параметрів, тобто з більш загальної точки зору. Інакше кажучи, в будь-якій досить складній системі може виникнути хаос при певному наборі параметрів, і людина це повина передбачити. Однак при іншому наборі параметрів в системі, де існує хаос, можуть

виникнути впорядковані структури або самоорганізація. Найяскравішим прикладом самоорганізації є існування життя на Землі, виникнення якої у руслі статичної фізики є дуже мало ймовірним. У межах синергетики виникнення життя – це не диво, а наслідок процесів самоорганізації та еволюції матерії. Хаос і впорядкований рух – два види, дві реалізації, два стану, в яких зможе перебувати одна й та сама система, причому хаос розуміється не як кінцевий етап розвитку, а як джерело нового порядку.

Дисипативні системи виявляються здатними до конструювання порядку, якихось нових процесів, які підтримують їх гомеостаз. Ілюструвати конструктивну роль динамічної нестійкості можна таким прикладом: наукова конференція об'єднує учасників єдиною тематикою, програмою, організацією. Коли учасники конференції роз'їжджаються по своїх місцях, здавалося б, порядок порушується. Насправді кожен з учасників конференції є носієм тих ідей, які об'єднували їх на конференції, і, повернувшись додому, вони поширюють отримані знання, тобто хаос стає джерелом порядку. Тут розпадається конфігурація, динамічна нестійкість (роз'їзд учасників конференції) виконує конструктивну роль у плані розвитку ідей, знання. Випадковість виступає як самостійне начало, як іманентна властивість нелінійного світу [12, с. 8].

Дисипативні процеси, розсіювання є ілюстрацією непорядку, існуючого на мікрорівні. Тому хаос може бути сприйнятий не як руйнівна сила, а як сила, що «виводить на атрактор», як чинник самоструктуризації нового порядку. Хаос – це новий тип порядку, який раніше не бачили, сприймали як тепловий шум, а тепер стали бачити всюди. Результатом такого гештальтпереключення в мисленні, в баченні реальності стало формування нових комп'ютерних технологій, де інформація може надаватися у вигляді графічного образу, відкривається новий світ структур [9, с. 148].

Динамічний хаос як би відкриває системність зовнішнього світу, забезпечуючи можливість отримання інформації про ціле. В цьому проявляється комунікативна функція хаосу. Еволюція в цьому контексті є спонтанне структурування систем. Синергетика дозволяє зрозуміти руйнування як креативний принцип. Синергетична ситуація постає як еволюційна гра, в якій ніщо не визначено, окрім загальних правил самої гри.

Цей короткий огляд засад синергетики та її понятійного апарату здійснено з тією метою, щоб розглянути можливості застосування синергетичного підходу до мови і як системи знаків, і як комунікативної системи, а також вказати на можливості його використання в сучасних освітніх стратегіях навчання мови [52, с. 158].

Відзначається, що екстраполяція синергетичних методів в соціальну сферу, в тому числі і в область лінгвістики, – це вже усталена тенденція, її загальне позначення – соціосинергетика. Соціолінгвістика, про яку піде мова далі, заснована на нових концепціях мови, що сформувалися в контексті так званого лінгвістичного повороту в філософії ХХ сторіччя.

У перспективі, яка відкрилася, мова отримала текстове трактування, але поняття тексту в герменевтиці знайшло онтологічний сенс. Культура, весь світ стали інтерпретуватися як текст. Одна з сучасних лінгвістичних теорій – теорія мовних актів. Сукупність людських взаємодій в ній представлена як мережа, сплетена з окремих комунікативних актів. Концепцію теорії мовних актів зіставляють з функціонально-комунікативною теорією мови, яка виступає як форма методологічного «обнаучування» лінгвістики. З функціонально-комунікативною теорією мови пов'язаний і синергетичний підхід до мови [13, с. 112].

Нелінійність, що належить до базових концептів синергетики, відкриває перспективи для дослідження мовної діяльності. Дискурс

постає як процес, розвиток якого має нелінійний характер. Синергетичний підхід виявляє спонтанність в мовоутворенні, дозволяє відслідкувати вплив комунікативного середовища на утримання мовних творів. У зв'язку з цим традиційний підхід структурної лінгвістики (Ф. де Соссюр) виявляється далеко не універсальним, а ідея синергетики про нелінійність екстраполюється на систему мови і мови. Розуміння мови і мовлення як нерівноважних нелінійних відкритих систем корелює з їхньою внутрішньою неоднорідністю, багатомірністю, комунікативною відкритістю. Нелінійність мови як функціональної системи означає притаманну їй здатність до таких внутрішніх флуктуацій, які із зовні сприймаються як спонтанне народження нових значень, слововживань, смислів у різних культурних контекстах. Система, в даному випадку мова як мовлення, резонує на вплив комунікативної середовища [12, с. 9].

Нелінійність комунікативної системи дозволяє виявляти гнучкість, властиву живим мовам, і при цьому зберігати свою цілісність та ідентичність. Прикладом може слугувати вихід з вживання певних лексичних виразів і поява багатьох нових, обумовлених соціокультурними зрушеннями [42, с. 39].

Перехід до ринкових відносин в перебудовану епоху породив безліч нових слів в розмовній англійській мові. Дослідники звернулися до вивчення тих трансформацій в мові, які обумовлені культурною динамікою, перебудовою суспільної свідомості. Це і витіснення деяких лексичних одиниць, і легалізація ненормативного граматичного, лексичного фонетичного елементу. Подібні етапи еволюції мови відповідають поняттям біфуркації, дисипації в мові як комунікативної системи. Сам факт їх реалізації має значення як демонстрація процесів, які самоорганізуються, що надає можливість стабілізації нерівноважного стану мови – мовлення. Мова як мовлення має особливі системні властивості. Біфуркації в системі мови призводять до

виникнення якісно нової системи, по-новому впорядковують свою організацію. Таким в загальних рисах постає процес самоорганізації мови як цілісної нелінійної відкритої системи, яка еволюціонує.

У лінгвістиці застосовують також і синергетичний механізм когерентності процесів. Когерентність – явище, відоме з хвильової оптики, означає синхронізацію фаз хвильових функцій елементарних частинок, атомів, складових конкретної фізичної структури. Узгоджено, що колективна поведінка системи (макрорівень) та її складових (мікрорівень) може призводити до таких ефектів, як надпровідність, надтекучість. Характер цього явища принципово не класичний, несиловий. Незначні, але узгоджені дії несилового характеру, описувані в фізиці поняттям когерентність, в смислового змісті передбачені в філософії Г.В. Лейбніцем як принцип встановленої гармонії.

Якщо розглядати мову з позицій функціональної лінгвістики, тобто як комунікативну систему, засіб передачі культурно-історичного досвіду, то середовищем його існування стає безперервна (контекстна) система взаємодій. Розвиток цієї системи підтримується і мовою, і структурою взаємодій, в яку включені і мислення, і психіка, і ціннісна та культурна тканина суспільства, система передачі культурного досвіду та інші параметри. Когерентність цих параметрів у комунікативному процесі і створює безперервну середу мови – мовлення. Як приклад когерентних процесів в організації чинників розвитку мови можна згадати впровадження американської вимови. Це не лише лінгвістичне явище, але і чинник культурного впливу, чинник у соціології та політології, що позначається як глобалізація і американізація. З іншою боку, чимало прикладів втрати, забування розмовних і наукових словотворів [12, с. 9].

Це синергетика пояснює дією режиму розсіювання, прояви не посилення флуктуації, а їх розмиванням. У термінах синергетики комунікативне середовище постає не зовнішнім чинником, а учасником

комунікативного процесу, смислоутворення організовується діалектикою тексту і контексту, новації і традиції, семантичними одиницями, приналежністю мовця до тієї чи тієї соціальної групи, де спілкування стилістично оформлено.

Приблизно таким чином виглядає складна система комунікацій, в якій відбувається саморозвиток мови, що супроводжується дисипацією елементів системи, народженням нових елементів.

1.3. Основи лінгвосинергетичного підходу до вивчення тексту та дискурсу

1.3.1. Основоположні аспекти теорії дискурсу.

Міждисциплінарність синергетики виявляється в лінгвосинергетиці єдиним підходом до окремих напрямів досліджень у лінгвістиці. Поняття кожної лінгвістичної парадигми використовуються у лінгвосинергетиці як базове, проте їм надається оновлене потрактування через те, що лінгвосинергетика вивчає становлення і самоорганізацію будь-якого лінгвістичного об'єкта [42, с. 33].

Дискурс як складна система, що самоорганізується, постає об'єктом трансдисциплінарності вивчення – лінгвосинергетики. Лінгвосинергетика являє собою «трансдисциплінарну мережеву структуру науки, де лінгвістичне знання, варійоване в залежності від обраної наукової перспективи, і інше релевантне знання об'єднуються на основі еволюційно-синергетичних принципів» [8].

Трансдисциплінарність – це можливість зблизити природниче і гуманітарне знання, можливість навести мости крізь «прірву між двома культурами» та побудувати величезний будинок науки, в «якому поверхи, закутки, підвали і горища якимось чином пов'язані один з одним. Хотілося б, перебуваючи в одній частини будівлі, знати, що при великому бажанні завжди можна потрапити в іншу. Поки це неможливо» [31, с. 5].

Отримавши свій розвиток в зарубіжній лінгвістиці в наукових працях М. Фуко, З. Харріса та Е. Бенвеніста, дискурс спочатку являє собою складний і різнобічний об'єкт вивчення. Його компонентами є адресат і адресант, текст як посередник знаків та інші складові (соціальні, психологічні, культурні). Сучасна теорія дискурсу виникла з опорою на теорію тексту, оскільки носієм інформації постає текст, який у вербальних знаках фіксує цілі та знання адресанта і певною мірою може їх активізувати в адресата. Контекст (тобто «комунікативна ситуація, семантико-граматична і комунікативна єдність текстового елемента (слова, висловлювання) з текстовим і ситуаційним оточенням як індикатором значення і ваги цього елемента» [48, с. 251]) задає умови, в яких утворюється текст.

Своїм становленням і розвитком вона зобов'язана не лише закордонним, але й низці російських й українських учених, таких, як В.І. Карасик, Ю.С. Степанов, Б.М. Гаспаров, Г.Г. Почепцов, І.С. Шевченко, О.О. Селіванова та інші.

Критико-аналітичний огляд наукових доробків дозволяє стверджувати, що дискурс, в силу своєї багатозначності, вивчається з різних позицій на теренах сучасного мовознавства. Розглянемо деякі інтерпретації поняття «дискурс». Будучи послідовником Ф. де Соссюра в питаннях дихотомії мова / мовлення, Е. Бенвеніст розумів під дискурсом «мовлення, яке привласнюється мовцем, й протиставляється його об'єктивній розповіді» [7].

Особливу увагу в дослідженнях теоретичного плану дискурсу привертає концепція французького історика, соціолога і мовознавця М. Фуко. В його потрактуванні дискурс постає «безліччю висловлювань, що належать до однієї формації» [42, с. 98]. При цьому під висловлюванням розуміється не власне вербальне висловлювання, а певний сегмент людського знання. Сенс і мета дискурсивного аналізу, на думку М. Фуко, полягають в тому, щоб визначити історичне місце

кожної дискурсивної події. Екстралінгвістичні чинники, таким чином, висуваються на перший план й постають визначальними по відношенню до лінгвістичних.

Межі дискурсу встановлюються відносно певного часового періоду, області знань, типології тексту, сфери людської практики та інших параметрів. Сам дискурс як комплекс текстів загальної тематики характеризується не їх кількісним складом, а якісним, сприймаючись як мовне відображення певної ідеологічної, соціокультурної та політичної практики.

В інших концепціях дискурс вивчається як область формування і фіксації значень, які визнаються істинними в деякому дискурсивному полі [54, с. 217]. Дискурс розуміють також як «комунікативну стратегію створення тексту, що впливає на відносини між дійсністю і змістом висловлювань, модальністю, формами жанрової організації, членуванням тексту» [59, с. 33-34].

Ю.М. Караулов і В.В. Петров запропонували таке визначення дискурсу, яке акумулює погляди Т.А. ван Дейка: «дискурс – це складне комунікативне явище, що включає, окрім тексту, екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, установки, цілі адресанта), необхідні для розуміння тексту» [21].

Більшість науковців схильні розглядати дискурс і текст в парадигмі одиниць мови й мовлення. З цієї позиції дискурс – одиниця мовлення, адже постає актуальною мовленнєвою дією, а текст – це одиниця мови як абстрактна граматична структура того, що вимовляється. В.І. Карасик виокремлює три підходи до розгляду дискурсу: «1) з позиції мовної особистості дискурс прирівнюється до комунікативної компетентності, тобто є знанням, вмінням та навичками, необхідними для підтримки спілкування; 2) з позиції текстотворення дискурс прирівнюється до мовної компетентності, тобто розглядає правильність побудови висловлювання; 3) з позиції ситуації спілкування

дискурс представлений у вигляді різних комунікативних ситуацій, особистісно і статусно-орієнтованих, і визначається прийнятими в суспільстві сферами спілкування та вже створеними інститутами (інституційний дискурс)» [20].

Поняття «дискурс» пов'язують з когнітивною та комунікативною діяльністю суб'єктів і визначають як когнітивно-комунікативну подію, що включає адресанта і адресата висловлювань, самі висловлювання та умови їх породження й сприйняття, тобто дискурс – це «мова, занурена у життя» [48, с. 119].

Описані вище потрактування дискурсу є значущими для проведення дискурсивно-аналітичного дослідження, для опису методики, проведення дискурсивного аналізу і, перш за все, виділення одиниці аналізу, «розпізнання» самого дискурсу. Пошук визначення, придатного для аналізу дискурсу, є однією з найбільш складних проблем, що постають при розробці ефективних методів дискурс-аналізу. Безліч підходів до поняття «дискурс» можна звести до двох. Зрозуміло, дана картина структури теорії дискурсу постає в спрощеному вигляді. Коректність цього поділу підтверджується тим, що воно корелює з іншими типологіями, заснованими на інших умовах, а саме, розподілом за критерієм національної дослідницької традиції [59, с. 89] на англо-американську і французьку школи дослідження дискурсу, а також розподілом за критерієм типу моделі аналізу [16, с. 240] на:

- формальні моделі, в яких семантичні характеристики мовних форм та історичні аспекти мови не враховуються. Даний тип моделей характерний для таких напрямів, як теорія мовних актів, конversaційний аналіз та етнографія мови. «Формальні напрями в теорії дискурсу розглядають форми існування розмовної мови під кутом зору взаємодії людей в соціологічному аспекті. Предметом аналізу є транскрипції послідовності мовних взаємодій. Досліджувані одиниці

лежать вище рівня пропозиції. До цих одиниць відносять мовні акти, ходи у спілкуванні і обмін репліками» [6, с. 65];

- змістовний аналіз дискурсу знаходить своє віддзеркалення у семантичній та історичній площинах. «Даний аналіз спрямований на пояснення явищ мовної діяльності, точніше – «виконання» (performance). Матеріал дослідження черпається з історії, з письмових джерел» [6, с. 65]. Зазначені підходи не суперечать, не виключають один одного, а, навпаки, взаємодоповнюють. Але відчутна відсутність чіткої межі між зазначеними дискурсами, на яку вказує Т.А. ван Дейк. У його ранніх роботах, присвячених дослідженню зв'язності тексту, термін «дискурс» виявляється взаємозамінним з терміном «текст» (учений допускає існування дискурсів, що складаються з одного речення). У наступних роботах учений уточнює, що «дискурс не є лише ізольованою текстовою або діалогічною структурою», але являє собою «складне, комплексне явище, яке включає в себе і соціальний контекст, що дає уявлення, як про учасників комунікації, так і про процеси виробництва і сприйняття повідомлення» [14, с. 96].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичного знання велике значення набуває дослідження змістовної і структурної організації дискурсу, яке дозволить найбільш точно визначити й комплексно описати дискурс як систему і охарактеризувати категорії дискурсу, взаємодія яких призводить до еволюціонування системи.

Ми пропонуємо провести дослідження, заснованого на постулатах нового трансдисциплінарного напрямку в науці, що знаходиться на стику двох дисциплін – «лінгвістики» і «синергетики», а саме лінгвосинергетики.

1.3.2. Лінгвосинергетичні аспекти дискурсу. У сучасному мовознавстві синергетичний підхід до аналізу мови постає одним із топікальних [18, с. 95]. На нашу думку заслуговує уважного розгляду

синергетичний підхід до дослідження дискурсу. Вважається, що дискурс постає складною системою, що саморозвивається. Характерними ознаками такої складної системи є системність, здатність до самоорганізації, гомеостатичність, нелінійність, незамкнутість, нестійкість, емерджентність, інтердискурсивність, симетричність / асиметричність. Дані ознаки одержали назву «синергетичні категорії дискурсу». Саме вони актуалізують смисл, який породжується енергією дискурсу.

«Основна увага спрямована на розвиток концепції системності як базової властивості дискурсу. Розвиток системи дискурсу відбувається в смисловому просторі, а «живою тканиною» є смислові енергопотоки» [49, с. 90]. Складний смисловий простір створюється взаємодією всіх елементів дискурсу і модифікується під впливом вербальних і невербальних конститuentів комунікації.

Під синергетикою дискурсу розуміється «взаємодія чинників, які його породжують, в результаті якого відбувається злиття і сприяння енергій, спрямованих на онтологічну і функціональну самоорганізацію дискурсивного простору і визначального смислу, що відбиває дистрибуцію його інгредієнтів» [64]. Під самоорганізацією дискурсу розуміють той факт, що автор є одночасно і творчим конструктором дискурсу, і знаряддям атракторів і репелерів цього дискурсу, які виникли до автора і незалежно від нього [42, с. 101].

Через це смислопороджувальна енергія дискурсу підживлюється різними енергопотоками: сенсорно-перцептивною образністю, знаковою символічною інтерпретацією первинних образів, дією перетвореної форми в тексті, і, нарешті, впливом екстралінгвістичного середовища (ситуативного, комунікативно-прагматичного та культурного контекстів). У своїй єдності названі енергопотоки представляють собою асоціативно-дериваційну сутність дискурсу, завдяки якій мовні знаки, які в ньому використовуються, стають його образними одиницями,

здатними нести не лише раціональну інформацію, а й висловлювати практично неозорий спектр людських емоцій, представляючи в єдності розуміння світу і переживання його людиною.

Домінуювальною системною категорією дискурсу є гомеостатичність, яка характеризує фазу стабільного функціонування системи. «Гомеостаз – це явище підтримки програми функціонування системи у певних рамках, що дозволяють їй слідувати до своєї мети» [9, с. 150]. Гомеостатичність дискурсу реалізується у прагненні смислів дискурсу до досягнення мети, наприклад, на спонукання адресата до певної дії в комунікативній ситуації. Цільове спрямування смислів дискурсу не представляє собою однорідного процесу, а є результатом множинності енергопотоків – силових ліній мовного поля, за якими проходять цілеспрямовані і впорядковані вербальні потоки. Силкові лінії дискурсу «забезпечують його цілісність і, одночасно, підтримують динамічність. Такі лінії можна розглядати як відрізки між двома точками «мовного тяжіння», які визначаються як точки біфуркації – пункти поділу, позиції розгалуження дискурсних потоків» [9, с. 150].

Нелінійність (неадитивність) є порушенням суперпозиції в певному явищі: «результат суми впливів на систему НЕ дорівнює сумі результатів цих впливів. У більш гуманітарному, якісному сенсі: результат непропорційний зусиллям. Елементи системи схиляються до найбільш упорядкованих сфер (у термінах синергетики – атрактора), через те, що це мета існування системи, найбільш сприятливий для неї режим [46]. Поступово динамічні процеси всередині системи і сигнали із зовнішнього середовища порушують рівновагу і призводять до виникнення випадкових хаотичних коливань (флуктуацій), які посилюючись, можуть так впливати на систему, що вона наближається до точки розгалуження (біфуркації) – моменту вибору подальшого шляху. Чинячи опір руйнівним тенденціям, система позбавляється від надлишків речовини, енергії або інформації: відбувається їх розсіювання

(дисипація) у зовнішнє середовище, а також приплив ресурсів ззовні, допомагає упорядкуванню системи. Врешті-решт, в ній виявляються спонтанні (емерджентні) властивості, характерні не для окремих елементів, а для системи загалом, в якій взаємодія компонентів має першорядне значення» [10, с. 49].

Для дискурсу флуктуації зовнішнього середовища важливі в тій мірі, в якій такий вплив здатний формувати нові ситуаційні характеристики, які призводять до певних перетворень, а то і до критичних величин «напруги» (біфуркації) в мовленнєвому тексті, надавати течії комунікативного акту своєрідні повороти (фазові переходи), направляти дискурс до реалізації певного комунікативного задуму (до атрактора). Нелінійність дискурсу зумовлена тим, що загальна система смислів модифікується під впливом будь-якого з елементів системи і тих функційних коливань, які викликані впливом ззовні або зсередини. «У дискурсі нелінійні властивості проявляються тоді, коли загальний сенс системи конкретного комунікативного блоку не дорівнює простій сумі смислів складових дискурсу» [26, с. 80]. У такий спосіб у свідомості реципієнта формується «образ» тексту або, точніше, того фрагмента дійсності, який даний текст репрезентує як єдність «об'ємної», багатовимірної та ієрархічної структури.

Аналізуючи нелінійність дискурсу, слід згадати про певну роль так званих «хаотичних елементів». Поняття «хаотичні елементи» у дискурсі носить умовний характер: йдеться не про безладне нагромадження мовних одиниць, а про включення в мовленнєвий ланцюг елементів, які не відповідають загальним тенденціям або початковим умовам еволюції системи [23, с. 64].

Синергетика визначає хаос не як повну разупорядоченість, а як слабоструктурований стан системи, коли випадкові коливання в поведінці елементів можуть не лише дезорганізувати, але й конструювати. Елемент виступає як хаотичний не з точки зору

внутрішнього стану системи – щодо інших елементів, у діяльності яких завдяки хаотичному елементу виникають нові тенденції. Хаотизація в певній мірі визнається необхідним механізмом еволюції системи, в тому числі – системи смислів дискурсу [4, с. 136]. Порушуючи плавність руху системи до атрактора, хаотичні елементи викликають функційні «зрушення» в загальному структурно-смысловому розвитку системи, тим самим підвищуючи динамізм її функціонування, розширюючи спектр можливих шляхів подальшої еволюції і активізуючи сприйняття дискурсу адресатом.

Незамкнутість (відкритість) є визнання обміну системи інформацією, енергією з навколишнім середовищем і, отже, визнання системи, що складається з елементів, пов'язаних структурою, і твердження включеності елементів в якості підсистем в інше ціле. Незамкнутість сприяє розвиватися системам від простого до складного, адже кожен елемент може розвиватися, ускладнюватися тільки при обміні інформацією, енергією, речовиною з іншими елементами [46].

Виявляється, що при переході від одного положення гомеостазу до іншого, в області сильної нелінійності система стає обов'язково відкритою в точках нестійкості. Навіть якщо використовувалася спочатку замкнута модель, в таких точках вона розширюється до відкритої [9, с. 168].

Систему дискурсу вважають відкритою через те, що в ній постійно спостерігається процес обміну інформацією між адресантом та адресатом. Незамкнутість (відкритість) як одна з ознак дискурсу ґрунтується, з одного боку, на здатності відправника повідомлення до варіативності породження мовного акту, а з іншого боку – на здатності одержувача до варіативності інтерпретації тексту. Ця обоюдна здатність пов'язана з постійною взаємодією дискурсу з системами мови і концептуальною картиною світу комунікантів – системами, які складають компоненти зовнішнього середовища дискурсу. У дискурсі

відкритість простежується, коли адресат мимоволі втягується в процес взаємодії стимулів і дій у відповідь реакцій, які багато в чому залежать від індивідуальної здатності адресата сприймати текст. Адресант, у свою чергу, користується екстралінгвістичними засобами, щоб забезпечити мимовільне запам'ятовування тексту. Залучаючись до гри (взаємодії) одержуваних стимулів і своїх власних реакцій, реципієнт неминуче привносить в цей процес «свій власний життєвий досвід, свою суто індивідуальну манеру відчувати, свою певну культуру, свій комплекс смаків, нахилів і забобонів» [39, с. 41]. Тому сприйняття і розуміння їм вихідного (первинного) тексту завжди модифіковано цією індивідуальною точкою зору.

Відкритість визнається іманентністю дискурсу «через безліч асоціацій, які модульовані культурними та індивідуальними особливостями» комунікантів [9, с. 145], що вносить хаотичні коливання у функціонування системи дискурсу. Отже, взаємодія із зовнішнім середовищем неминуче призводить до динамічного саморегулювання й саморозвитку елементів і частин дискурсу, що відбиває перебіг подібних процесів у свідомості людини.

Нестійкість (незбереження "близькості" станів системи в процесі її еволюції) містить в собі дві попередні категорії. Довгий час нестійкість вважалася дефектом, недоліком системи [46]. Вважається, що стан, траєкторія або програма системи нестійкі, якщо будь-які скільки завгодно малі відхилення від них з часом збільшуються. Якщо це справедливо лише для деяких типів відхилень, то говорять про часткову нестійкість. «У точці нестійкості система (навіть замкнута) дійсно стає відкритою, постає чутливим приймачем дій інших рівнів буття» [25, с. 66], прирівнюється Універсуму, отримує інформацію, раніше недоступну їй.

Категорія нестійкості властива дискурсу. Описані І. Пригожиним стани нестійкості прийнято називати «точками біфуркацій, які

з'являються у будь-якій ситуації народження нової якості і характеризують рубіж між старим і новим» [44, с. 36]. Цінність точок біфуркації полягає і в тому, що тільки в них можна несиловим, інформаційним способом, тобто скільки завгодно слабкою дією, вплинути на вибір поведінки системи, на її долю. Будь-яка мінімальна зміна на одному з рівнів системи може викликати ланцюгову реакцію появи інновацій на інших рівнях, що, в результаті, веде до порушення рівноваги всієї системи.

Сприймаючи текст, динамічні процеси на рівні «автор – реципієнт» усередині дискурсу поступово приводять до появи несподіваних флуктуацій, які, збільшуючись, можуть привести систему до точки розгалуження – критичного моменту у виборі перспективного шляху розуміння тексту. Окрім цього, в дискурсі здійснюються фазові переходи рівноважного / нерівноважного станів за допомогою мовленнєвого породження. Мовленнєвий факт, сенс, змістовна сторона якого відмінні від сенсу, що вкладається у формальну організацію, в текст мовлення адресатом, дозволяє говорити про існування двох мовленнєвих фактів у контексті двох концептуальних систем.

У процесі рецепції мовленнєвого факту концептуальна система (свідомість) адресата, змістовні характеристики світосприйняття якого відмінні від концепту свідомості продуцента мови, приходить в нерівноважний стан, обумовлений невідповідністю змісту, що вкладається у відомі одиниці мови адресантом мовлення, сенсу, вкладеному в подібне поєднання мовних одиниць у свідомість реципієнта. Нестійкий стан концептуальної системи адресата в процесі рецепції може бути спрямований в ту або ту сторону впорядкування залежно від імовірнісних флуктуацій, які обумовлюються як зовні системними чинниками, наприклад, уточненням сказаного продуцентом мови, так і внутрішніми, підсистемними – наприклад, емоційним станом реципієнта.

Таким чином, сприйняття мовного факту адресатом може здійснюватися в двох (і більше) площинах. Коли ролі продуцента реципієнта міняються і відбувається мовленнєве породження у відповідь, то останнє відбиває старий мовний факт в новій змістовній (смісловій) якості. Ця нова якість приводить, у свою чергу, до нестійкого стану концептуальної системи першого продуцента, що став у даному випадку адресатом мови. В результаті комунікативної взаємодії виниклі тексти – продукти дискурсивної діяльності, маючи загальну форму, існують в двох (і більше) концептуальних світах [53].

Динамічна ієрархічність (емерджентність). «Це узагальнення принципу підпорядкування на процесі становлення – народження параметрів порядку, які є найшвидшими, нестійкими змінними. Доводиться розглядати взаємодію більш ніж двох рівнів, і сам процес становлення є процес зникнення, а потім народження одного з них в процесі взаємодії рівнів системи» [58, с. 212].

Дискурс характеризується емерджентністю, проявом особливих властивостей системи, не властивих жодному із складових її підсистем і блоків. Емерджентність – це приріст сенсу, що проявляється в значимих ситуаціях спілкування, структурує фрагменти семантичних і асоціативно-сміслових полів тексту, створює ту або ту модифікацію інваріанту тексту [58, с. 212].

Динаміка системи сенсів задається декількома категоріями. Щільний взаємозв'язок і взаємодія категорій нелінійності, нестійкості, незамкнутості, які дозволяють увійти системі в хаотичну креативну фазу, сприяють становленню або еволюції системи. Вищезгадані категорії окреслюють фазу трансформації та оновлення системи.

Симетричність/асиметричність. Враховуючи той факт, що живому організму, що самоорганізується, симетрія менш властива, Г.Г. Москальчук відмічає, що в тексті (складовому елементі дискурсу) найбільш вірогідні асиметричні структури. Проте виявити останні

можна тільки на тлі інваріантних (симетричних) проявів структурної організації тексту, оскільки лише «симетричний фон, існуючий на усіх рівнях мови, слугує стабілізатором системи, синхронізатором тексту і мовленнєво-розумової діяльності» [33, с. 59]. Звідси очевидно: щоб зберегти феноменальну цілісність, текст повинен прагнути до симетрії, але ніколи її не досягати, оскільки симетрія його структури веде до різкого зниження інформативності, властивої відкритим нелінійним дисипативним, тобто синергетичним системам.

Інтердискурсивність. Інтердискурсивні зв'язки припускають «когнітивне перемикання» з однієї системи знання або типологічної моделі текстотворення на іншу, що означає перехід у свідомість автора, а потім і реципієнта з одного типу дискурсу на інший [15, с. 15; 46]. Інтердискурсивність є результатом інтеграції багатьох дискурсів, співвіднесених змістовно і функціонально в єдине ціле; безперервний в часі і просторі комунікативний процес інтелектуально-духовної і культурно-історичної діяльності людини, що об'єднує знання про той або той предмет дійсності в єдину систему цінностей [15, с. 15].

Н.С. Олизько, застосовуючи семіотико-синергетичний підхід, інтерпретує інтердискурсивність як «здатність дискурсу маніфестувати свої базові системотвірні ознаки в нетиповій для цього типу дискурсу ситуації (у ситуації, яка за зовнішніми ознаками відноситься до іншого типу дискурсу); здатність дискурсу розширювати межі, «проникати» в інший дискурс» [38, с. 24]. Інтердискурсивність як властивість дискурсу здійснювати взаємопересічні зв'язки різних текстів в комунікативній ситуації є найважливішою категорією дискурсу. Інтердискурсивність передбачає застосування знань з практики, уміння користуватися знаннями в схожій і в оригінальній, нестандартній ситуації [38, с. 9]. Інтердискурсивність, у вузькому сенсі, це творчий підхід до рішення пізнавальних завдань, трансформації знань, їх комбінація, самостійна оцінка явищ, фактів, подій.

Єдність дискурсу та ієрархічна впорядкованість усіх підструктур, що містяться в ньому, забезпечується фрактальною, телескопічною організацією «за принципом вкладеності одних компонентів в інші», що надає можливість порівняно легко згортати структуру дискурсу в ретракти різного обсягу (аж до окремого висловлювання, словосполучення, слова) [22, с. 117]. Іншими словами, в основі всієї дискурсивної конструкції лежить процедура рекурсії.

Рекурсія – це спосіб організації складної системи дискурсу, при якій виділяється деякий набір базових підсистем; система здатна в процесі свого функціонування створювати необмежену кількість копій базових систем, здійснювати взаємодію між ними, і якщо необхідно, знищувати їх; функціонування складної системи полягає у функціонуванні активних копій базових підсистем; при виклику копій допустима їхня зміна, що визначається ситуаційною обстановкою у момент виклику [51]. З одного боку, рекурсивна система за рахунок створення власних копій дістає можливість необмеженого зростання і ускладнення, з іншого боку, ця складність має організований вигляд, який визначається локальними правилами функціонування [51].

У дискурсі кожен текст в тому або тому ступені фрактальний: зміст окремого речення може включати сенс усього попереднього тексту, узагальнювати його або містити в собі схему майбутнього розвитку сюжету, передбачати його [37]. Рекурсія завжди створює самоподібні структури. Фрактальна (телескопічна) будова дискурсу характеризується смисловими повторами, де повторення одного і того ж тексту зовсім не означає отримання нульової інформації [37]. А у випадках, коли ми сприймаємо одну і ту ж інформацію повторно, міняється не те, що передається, а той, хто її сприймає.

При усіх перетвореннях дискурсу (інтерпретаціях, перекладах, багатократних прочитаннях) завжди є «щось, що зберігається (симетричне) і змінюється (асиметричне)» [43, с. 239]. Крім того,

симетрію / асиметрію можна розглядати як принцип самоорганізації дискурсу, оскільки виявляючи симетричні / асиметричні моменти і оцінюючи їх значущість в системному розвитку, можна встановити закони динаміки смислової системи дискурсу [36, с. 51]. Іншими словами, конституенти дискурсу намагаються досягнути симетрії, але ніколи її не досягають, оскільки симетрія його структури веде до різкого зниження інформативності, властивої, передусім, відкритим нелінійним дисипативним, тобто лінгвосинергетичним системам.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що синергетичні категорії, властиві дискурсу, доводять той факт, що дискурс є складною системою, що самоорганізується, та може існувати в зовнішньому середовищі. Щільний взаємозв'язок синергетичних категорій характеризує смисловий простір дискурсу.

1.4. Методика аналізу лінгвосинергетичного потенціалу дискурсу

Наше дослідження проводиться на основі комплексного підходу, тобто із застосуванням загальнонаукових (*синтез, аналіз, систематизування, узагальнення та спостереження*), *трансдисциплінарних* (*індукція, дедукція, лінгвосинергетичний підхід*) і суто лінгвістичних (*описово-аналітичний, тезаурусний, метод кореляційного аналізу, лексико-семантичний, лінгвістичний, дискурсивний*) методів аналізу.

Застосування вищезазначених методів, зорієнтованих на опис лінгвосинергетичної специфіки дискурсу взагалі та окремих видів дискурсу зокрема, передбачає проведення наукового пошуку на **шістьох етапах** аналізу.

Перший етап. На цьому етапі увагу сфокусовано на описі синергетики, яка відповідає потребам вивчення дискурсу як нелінійної,

відкритої та дисипативної системи, з одного боку, а з іншого – збагачує лінгвістичну теорію художнього тексту. Аналізу підлягають об'єкт, предмет і завдання синергетики.

Застосовуючи методи *синтезу* та *аналізу*, ми описуємо сутність поняття «синергетика», кроки її становлення, домінуючі теорії щодо систем, які самоорганізуються. *Описово-аналітичний* метод і метод *тезаурусного* аналізу надають нам змогу ознайомитися із потрактуваннями синергетики, які фігурують у наукових колах українських, зарубіжних науковців й у лексикографічних джерелах.

Використовуючи методи *систематизування* та *узагальнення*, ми доходимо висновку, що у межах синергетики через явище незворотності змінюється саме уявлення про хаос: виявляється, що і незначний вплив на дисипативну систему може привести її в новий стан, причому це принципово непередбачувано. Синергетика породжує нове статистичне бачення світу, яке щільно корелює з нелінійністю, іманентною випадковістю. Традиційно випадкове розуміється як відсутність закономірності. При описі динаміки дисипативних систем випадковість розглядається близькою до таких понять, як незалежність, неоднорідність, спонтанність, свобода, невизначеність, хаотичність.

Відповідно до результатів *описово-аналітичного* огляду традиційних наукових напрацювань з питання, яке висвітлюється, ми уточнюємо, що синергетику можна розглядати як найрозвинутішу теорію самоорганізації, яка народжується самою системою в результаті втрати стійкості деякого стану як деякий узагальнений фазовий перехід (Г. Хакен); як організовується порядок з хаосу (І. Пригожин).

Вживаючи загальнонаукові методи *аналізу* та *синтезу*, ми з'ясували, що базовими поняттями синергетики постають: відкритість системи, її динамічність, атрактор, репелер, фрактал, нелінійність, біфуркації, флуктуації, дисипативність, режим із загостренням, режим самоорганізації без загострення, параметр порядку тощо [42, с. 17-20].

На першому етапі нашого дослідження, ми можемо висновувати, що система функціює на основі самоорганізації, якщо вона спроможна відповідно реагувати на зміни, які відбуваються у зовнішньому оточенні, на тиск, при чому «самостійно змінюючи свої параметри, структуру, функції і, тим самим, зберігаючи себе. Відповідь системи – не обов'язково пасивна; система може змінювати своє становище і впливати на оточуюче середовище» [40, с. 10].

Другий етап. Цей етап нашого наукового доробку зорієнтовано на опис формування напряму лінгвосинергетики, пов'язаного з процесами самоорганізації в мові як комунікативної системи. Залучаючи методи *аналізу* та *синтезу*, а також метод *кореляційного аналізу*, ми усвідомлюємо, що напрям досліджень самоорганізації лінгвістичних об'єктів базується на синергетичній парадигмі, згідно з якою лінгвістичні системи (мова, жанр, який еволюціонує, дискурс), знаходячись в нерівноважному стані, самоорганізуються параметром порядку під впливом цільових атракторів і репелерів. Змістом атракторів постають екстралінгвістичні умови, інтенції комунікантів та автора тексту тощо; змістову компоненту репелерів представляють традиції, норми, мовні конвенції та інші обмежувачі системи. У межах синергетичної парадигми всі лінгвістичні об'єкти не втрачають своїх звичайних контурів, але набувають нових вимірів, що дозволяє розгледіти функції самоорганізації в різнобічних лінгвістичних поняттях.

У лінгвістичних системах (впорядкований мовний матеріал, текст, дискурс), що самоорганізуються, їх автори виступають як співавтори незалежно від сформованих систем атракторів і репелерів, а також нормативних, історично встановлених у мові і мовленні проявів параметра порядку.

Також на цьому етапі дослідження ми з'ясуємо та перераховуємо домінуювальні наукові доробки, у руслі яких

висвітлюються питання застосування синергетичної парадигми в філології (методи *узагальнення та спостереження*).

Третій етап. Цей етап пов'язаний з описом основ лінгвосинергетичного підходу до вивчення тексту та дискурсу. Такий опис представлено у контексті кваліфікаційної роботи двоюко: з позицій основоположних аспектів теорії дискурсу та його лінгвосинергетичних властивостей (*описово-аналітичний метод і лінгвосинергетичний підхід*). Дискурс як складна система, що самоорганізується, постає об'єктом трансдисциплінарності вивчення – лінгвосинергетики.

Використовуючи загальнонаукові методи *аналізу та синтезу*, ми з'ясуємо, що сучасна теорія дискурсу виникла з опорою на теорію тексту, оскільки носієм інформації постає текст, який у вербальних знаках фіксує цілі та знання адресанта і певною мірою може їх активізувати в адресата. Контекст (тобто комунікативна ситуація, семантико-граматична і комунікативна єдність текстового елемента (слова, висловлювання) з текстовим і ситуаційним оточенням як індикатором значення і ваги цього елемента [48, с. 251]) задає умови, в яких утворюється текст.

Дискурс постає об'єктом вивчення різних концепцій, а саме: як «безліч висловлювань, що належать до однієї формації» [42, с. 98]; як область формування і фіксації значень, що визнаються істинними в деякому дискурсивному полі [54, с. 217]; як комунікативне явище [Караулов]; як когнітивно-комунікативну подію, що включає адресанта і адресата висловлювань, самі висловлювання та умови їх породження й сприйняття, тобто дискурс – це «мова, занурена у життя» [48, с. 119]; як «складне, комплексне явище, що включає в себе і соціальний контекст, та надає уявлення про учасників комунікації й процеси виробництва і сприйняття повідомлення» [14, с. 43].

У руслі лінгвосинергетичного підходу дискурс постає складною системою, що саморозвивається. Характерними ознаками такої складної

системи є системність, здатність до самоорганізації, гомеостатичність, нелінійність, незамкнутість, нестійкість, емерджентність, інтердискурсивність, симетричність / асиметричність. Ці ознаки відомі на теренах сучасного мовознавства як «синергетичні категорії дискурсу». Саме вони актуалізують смисл, який породжується енергією дискурсу. Кожна синергетична категорія дискурсу підлягає детальному опису та аналізу (*описово-аналітичний метод й лінгвосинергетичний підхід*).

На цьому етапі нашого дослідження ми можемо висновувати, що під синергетикою дискурсу розуміється «взаємодія чинників, які його породжують, в результаті якого відбувається злиття і сприяння енергій, спрямованих на онтологічну і функціональну самоорганізацію дискурсивного простору і визначального смислу, що відбиває дистрибуцію його інгредієнтів» [64].

Четвертий етап. Цей науковий крок пов'язаний з вивченням синергетичних аспектів різних видів дискурсу (це дитячий поетичний дискурс і художній дискурс). Спочатку ми звернулися до *лексико-семантичного* аналізу з метою з'ясування семантики дієслів комунікації, які постають механізмами функційного та прагмасемантичного саморегулювання дискурсу. Тут ми дотримуємося думки І.В. Савіної [47] у тому аспекті, що дієслово, по-перше, вважається «нервом» усієї мови, а, по-друге, вивчається у ряді найбільш динамічних категорій, що несуть основне функційне навантаження в просуванні й розвитку ситуації. При цьому потрібно мати на увазі, що розвиток ситуації має на увазі просування не лише подієвого плану, але і власне комунікативного, коли подією стає не зовнішній прояв діяльності учасників спілкування, а внутрішній: комунікативна дія з одного боку і його сприйняття, осмислення і реакція (дія у відповідь) – з іншого. В цьому сенсі англійські дієслова комунікації постають одним із засобів регулювання функційного простору дискурсу. Вони здатні

врівноважувати властивості рухливості, динаміки мови і її системні, стабілізуючі характеристики.

У контексті цього етапу дослідження ми фокусуємо нашу увагу на лексико-семантичній групі англійськомовних дієслів комунікації, яка представлена чотирма підгрупами. Ми висновуємо, що дієслова комунікації відносяться до групи дієслів, в якій найвиразніше відчувається взаємозв'язок функційного призначення дієслів, їх лексичного вираження і синтаксичних конструкцій. Це і зумовлює застосування лінгвосинергетичного підходу, тобто можливості розкрити механізм функційного та прагмасемантичного саморегулювання дискурсу з дієсловами комунікації, використання яких модифікує функційну перспективу дискурсу і створює специфічний комунікативний ефект. Ми наводимо приклади англійськомовних дієслів комунікації у руслі художнього дискурсу з метою виявлення того, яким чином загальні параметри порядку знаходять своє віддзеркалення в англійськомовному дискурсі (це логіко-семантичні відношення, тобто співвідношення об'єктів думки обсягам суджень, які виражаються: стосунки тотожності, включення, перетину, супідрядності, виключення).

П'ятий етап безпосередньо корелює з вивченням лінгвосинергетичного потенціалу англійськомовних малоформатних текстів, які представлені заголовками англомовних віршованих творів для дитячої аудиторії. Синергічність відноситься до категоріальних ознак малоформатних текстів, що вивчаються, і проявляється при сукупному функціюванні всіх компонентів, що утворюють простір заголовків англомовних дитячих віршів.

Ми вирішили обрати за матеріал дослідження саме дитячі вірші, оскільки саме тут можна спостерігати взаємодію двох свідомостей – автора і читача. Заголовок такого малоформатного тексту врівноважує продуковані взаємним впливом сенси. Текстове наповнення заголовка (*дискурсивний* метод аналізу) розглядається як деякий синергетичний

полігон, що виникає на стику взаємодії двох полярно-орієнтованих ментальностей.

Нами було з'ясовано, що у малоформатних текстах заголовків англomовних поетичних творів для дітей у ролі параметрів порядку виступають такі типи стосунків: пояснення; специфікація; каузація; послідовність; протиставлення; альтернатива; прагматичний коментар.

Лінгвосинергетичний потенціал текстів дитячого поетичного дискурсу знаходить своє віддзеркалення у системній взаємодії параметрів порядку всередині цього виду дискурсу через хаотичні флуктуації, які проявляються як нові несподівані смисли. Функціональні флуктуації семантики і прагматики спричинені використанням мовних засобів, які суперечать очікуванням читацької аудиторії. А це, в свою чергу, слугує засобом створення запланованого автором прагматичного ефекту і сприяє активному сприйняттю дискурсу з боку адресата.

Шостий етап. На цьому етапі спочатку, застосовуючи загальнонаукові методи *узагальнення* та *спостереження*, ми усвідомлюємо, що художній дискурс постає середовищем, в якому несподіваний синергетичний ефект досягається колективними зусиллями творців художнього слова. При цьому художній дискурс стає результатом їхньої колективної творчості, а хаос індивідуально-авторської інтенції врівноваження постає порядком розповіді, опорою на культурні (духовні) константи культури, інтерпретаційним досвідом читача, які вбудовані в тріаду «автор-читач-текст».

У руслі синергетики нелінійний характер тексту забезпечується, з одного боку, «свободою» вибору автора, який відбивається і в концептуальному просторі тексту, і в його естетичній складовій, а з іншого, «свободою» інтерпретації цього тексту читачем. Ще один важливий принцип становлення системи в синергетиці – її незамкнутість – проявляється в процесі прочитання тексту: закритий простір тексту відкривається читачем, стає частиною його культурного дискурсу. І,

нарешті, в основі нестійкості дискурсу, що відкривається читачем, лежить множинність його можливих інтерпретацій, обумовлених і суб'єктивними (читацькими), і об'єктивними характеристиками (епоха, країна тощо) [4, с. 136].

Ми використовуємо *лінгвістичний* аналіз задля вивчення анаграми як семантичного поняття, яке виражається через домінувальне слово в тематичному і концептуальному сенсі художнього тексту. Це слово може бути присутнім як в тексті, так і проявлятися через повтори літер і звуків, які його формують. Щільність повторів підкоряється синергетичним законам. На прикладах з американської поезії показана тематична і концептуалізуюча роль анаграми, тобто відстежується механізм застосування основних синергетичних законів у тексті.

РОЗДІЛ 2

СИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ РІЗНИХ ВИДІВ ДИСКУРСУ

2.1. Англійськомовні дієслова комунікації як засіб регулювання функційного простору дискурсу

У синергетиці потрактування функційної системи включає поняття про кінцевий корисний результат діяльності системи як її органічну частину, що робить вирішальний вплив на її формування і реорганізацію [1]. Для мови кінцевим результатом функціонування системи слугує той багатогранний смисловий простір, який надає тексту властивості дискурсу. Тому в руслі функціональної лінгвосинергетики доцільно вивчати мовні явища саме в системі дискурсу, яка визначається як система сенсів дискурсу, що комплексно формується різними мовними засобами, бо «синергія» означає «злиття енергій» усіх компонентів системи.

Основна ідея функціональної лінгвосинергетики полягає в тому, що у процесі розгортання дискурсу його смисловий і прагматичний простір формується як відкрита нелінійна нерівноважна система, здатна до самоорганізації, саморегулювання, саморозвитку. При цьому під самоорганізацією розуміють створення нових функційносмислових властивостей за принципом, який було сформульовано Л.В. Щербою: у мові діють правила складання сенсів, що дають не суму сенсів, а нові сенси. І хоча Л.В. Щерба, із зрозумілих причин, не використовував терміни синергетики, в цьому визначенні відбита сама суть того процесу, який тепер називають функціональним саморегулюванням мови. В основі самоорганізації такого роду лежить властивість нелінійності, яку умовно визначають в працях з синергетики як результат суми дій на систему, нерівний сумі їх результатів.

Наприклад, у наступному епізоді у бесіді головної героїні за прізвиськом *Needle* з приятелем (з приводу однієї делікатної ситуації) у розповіді М. Спарк «*The Portobello Road*» [77] простежується характерна для англійської мови здатність, комбінуючи в одній формі різні елементи значення, модифікувати загальний сенс висловлювання – здатність до структурносмислової самоорганізації (оптимізації) та економії: «*You might have asked my advice*», *I said pompously. «I'm two years older than you are. I don't ask advice from you, Needle, little beast» «Don't ask for sympathy then»* [77].

Актуалізація різних відтінків значення дієслова «*ask*» в одному діалозі створює як семантичний план, так і прагматичний. У словосполученні «*ask advice*» дієслово має прагматично нейтральніший характер, ніж в «*ask sympathy*», оскільки звернення за порадою припускає меншу душевну уразливість і психологічну залежність людини від партнера, чим потреба в співчутті. Тому, коли приятель дівчини проявляє зневагу до її думки, вона вдало парирує, даючи зрозуміти, що його небажання звернутися за порадою викликає її небажання у відповідь поспівчувати йому у важкій справі. Утворювана в результаті (у відносно малих формах) комплексність прагматичного значення стає можливою завдяки смисловій самоорганізації – висуненню нової семи дієслова «*ask*» і протиставленню двох семантичних компонентів. Використання дієслова комунікації у взаємодії з різними одиницями контексту допомагає формувати таку смислову систему дискурсу, в якій динаміка семантичних стосунків породжує нові прагматичні значення, що загалом і дає ті самі «нові сенси», про які говорив Л.В. Щерба [47].

Лексико-семантична група англійськомовних дієслів комунікації представлена чотирма підгрупами, що включають: 1) дієслова з недиференційованим значенням, які означають номінацію процесу комунікації як такого («*express, write, formulate, inscribe, list, word,*

narrate, speak, pronounce, utter, say, tell, depict, voice» тощо); 2) дієслова, що виражають характеристику процесу комунікації, яка припускає вказівку на деталізацію способу вимови («*baa, buzz, babble, flap, chunter, gabble, croak, drip, dodder, hiccough, fluff, gibber, haw, jabber, mumble, snarl, murmur, nag*» тощо) або на зміст повідомлення («*indicate, cite, advert, commemorate, divulge, quote, confide, dub, evidence, regret, vouch, enumerate*» тощо); 3) дієслова, що означають мовленнєвий вплив («*darling, assault, begrace, discourage, boo, censure, affront, compliment, dissent, dare, debrief, bless*» тощо); 4) дієслова, що означають мовленнєву взаємодію («*collogue, barter, intercommunicate, confer, converse, consult, debate, disaccord, dialogue, negotiate, discuss*» тощо) [29].

Семантична незавершеність дієслів комунікації вимагає їхнього супроводу прийменниково-іменною групою, функцією якої є конкретизація ідеї комунікації. Дієслова комунікації з простішою семантичною структурою тяжіють до розширення своєї семантики в синтагматиці за рахунок уточнення, а дієслова, значення яких ускладнене диференціальними семами, виявляються незалежними від контексту. У синтагматичному ланцюзі дієслова комунікації підрозділяються на самостійні, тобто здатні надати структурно-семантичну закінченість конструкції без залежних від них слів, і дієслова, що мають обов'язкове синтаксичне оточення [47].

Дієслова комунікації відносяться до групи дієслів, в якій найвиразніше відчувається взаємозв'язок функційного призначення дієслів, їх лексичного вираження і синтаксичних конструкцій. Це і зумовлює застосування лінгвосинергетичного підходу, тобто можливості розкрити механізм функційного та прагмасемантичного саморегулювання дискурсу з дієсловами комунікації, використання яких модифікує функційну перспективу дискурсу і створює специфічний комунікативний ефект.

Щодо синергетичних властивостей дієслів комунікації і формування функційної перспективи англійськомовного дискурсу, то слід мати на увазі, що дієслова комунікації постають функційними операторами системи англійськомовного дискурсу. Роль дієслів комунікації в утворенні загальних параметрів порядку системи англійськомовного дискурсу визначається загальними параметрами порядку, тобто чинниками, що регулюють поведінку системи. Для дискурсу параметрами порядку є функційні стосунки, які можна потрактувати як семантичні зв'язки в їх функціонуванні [47].

Загальні параметри порядку в англійськомовному дискурсі представлені логіко-семантичними відношеннями, тобто співвідношенням об'єктів думки обсягам суджень, які виражаються: це стосунки тотожності, включення, перетину, супідрядності, виключення, на думку І.В. Савіної.

Стосунки тотожності обсягів суджень, що зіставляються, виражаються в подвійному позначенні того ж самого фрагмента дійсності. Використання повторної номінації у багатьох випадках підкреслюється вживанням лексичних одиниць іншого граматичного класу, що характеризують комунікацію, таких як «*speak, speech, information, reply, question*» тощо. Наприклад: *She had never spoken so much at once to him in her life before, and never so angrily at any one; and her speech was over, she trembled and blushed at her darling* [69, с. 228]; *He said nothing. There seemed no adequate reply* [69, с. 23]. Таким чином посилюється прагматика категоричності висловлювання.

Формально-логічні стосунки включення (підпорядкування), інакше – відношення загального та окремого, можуть реалізуватися шляхом звуження обсягу ситуації або розширення. Наприклад, за допомогою другого висловлювання досягається звуження значення багатозначних дієслів «*talk*» і «*cry*»: *He talked to himself and cried. He might be a coward, and he preferred this sniffing so much* [69, с. 11].

Вживання лексичної одиниці «*sniffing*» дозволяє зрозуміти семантику дієслова «сгу» як передачу ридання, плачу.

Супідрядність (координація) – це таке співвідношення висловлювань, при якому їхні пропозиції є складовими частинами опису більш узагальненої ситуації. До прикладу: "*She doesn't have health insurance,*" *she mumbled to her sister* [69, с. 67]. Кожне висловлювання (пряма мова і авторська ремарка) відбиває свій фрагмент дійсності, з яких складається розвиток ситуації в цьому епізоді. Семантика дієслова комунікації, що вводить пряму мову, передає прагматику розгубленості, невпевненості, яка експліцитно не виражена у висловлюванні прямої мови, але імпліцитно сприймається з контексту, що розкриває причини такого емоційного стану персонажа.

Функціонально-прагматична значущість дієслів комунікації, яка знаходиться у фокусі уваги, дозволяє кваліфікувати їх функційними операторами. Найважливіша властивість цих елементів – це здатність надавати дискурсу специфічних функційних характеристик, які без операторів відсутні або слабо проявляються. Синергетичні властивості дієслів комунікації в процесі самоорганізації дискурсу забезпечують реалізацію цілої низки функцій, необхідних для ефективної дії на адресата:

1) функція структуризації або хаотизації мови. Наприклад: *It's hard to say. May be not. He didn't talk much about other people ever. I told you he was reserved. He wasn't – he was never a gossip man* [69, с. 17]. Персонаж відповідає плутано, короткими фразами. Додатковим засобом хаотизації репліки персонажа є саме надмірність дієслів мовлення, які надають дискурсу специфічного функційного навантаження – не показують, що мовець зосереджений не стільки на оцінюванні ситуації, яка склалася, скільки на факті її описової передачі у мовленні – на необхідності сформулювати відповідь;

2) функція залучення партнера до загального комунікативного простору ґрунтується на штучному створенні пресупозиції (загального знання): *Don't tell me it's nonsense for a man of sixty-five to fall in love with a girl of eighteen* [69, с. 89]. Героїня робить таку заяву, хоча ніхто її й не переконує в зворотному. Використовуючи подібну модель мовного звернення до партнера, героїня функційно вибудовує мовлення як доказ від зворотного, передаючи свої припущення в якості початкового стимулу для подальших міркувань;

3) функція акцентуації опису стану особи мовця або того, хто слухає базується на використанні лексичних одиниць з виразною оцінною характеристикою, спрямованому на створення у реципієнта позитивного або негативного відношення до персонажа. До прикладу: *'I just won't go,' she said fussily. 'What if someone shoots me at the awards?' She began to cry and whimper again as for going back to Portsmouth* [69, с. 99]. Використання синонімічного повтору дієслів *said (fussily), whimper, cry* неодноразово підкреслює стурбований стан героїні.

Отже, можна висновувати, що багата семантика дієслів комунікації формує їх поліфункційність й дозволяє за їх допомогою оптимізувати процес взаєморозуміння партнерів та зберігати цілеспрямований рух системи дискурсу до комунікативної мети.

2.2. Англійськомовний дитячий поетичний дискурс

Нами вже було зазначено, що на теренах сучасного мовознавства особливий інтерес приділяється лінгвосинергетиці, в основі якої лежить міждисциплінарний або трансдисциплінарний напрям, що вивчає теорію самоорганізації систем. У фокусі нашої уваги англійськомовні малоформатні тексти, представлені заголовками англомовних віршованих творів для дитячої аудиторії. Синергічність відноситься до категоріальних ознак малоформатних текстів, що вивчаються, і

проявляється при сукупному функціюванні всіх компонентів, що утворюють простір заголовків англomовних дитячих віршів.

Дискурс, як система, що самоорганізується, знаходиться в стані умовної рівноваги, регульованого певними параметрами порядку. Погоджена взаємодія компонентів системи спрямована до атрактора, який є областю найбільшого порядку і забезпечує найбільш сприятливий ґрунт функціювання. Проте, відкритість системи забезпечує постійну взаємодію із зовнішнім середовищем, що, у свою чергу, сприяє виникненню хаотичних коливань (флуктуацій) і тягне перехід з рівноважного стану в нерівноважний. Щоб здолати таку дезорганізацію, система мобілізує комплекс власних мимовільних властивостей і переходить на новий рівень свого розвитку.

Лінгвосинергетичний потенціал поетичного дискурсу, представленого малоформатними текстами заголовків англійськомовних віршів для дітей, надзвичайно високий. Будучи місцем взаємодії двох свідомостей – автора і читача, малоформатний текст заголовка врівноважує продуковані взаємним впливом сенси. «Текстове наповнення заголовка, таким чином, можна розглядати як деякий синергетичний полігон, що виникає на стику взаємодії двох полярно-орієнтованих ментальностей» [55, с. 147].

Заголовки дитячого поетичного дискурсу – це система елементів, представлених різними мовними одиницями. Метою існування такої системи є реалізація певного комунікативного завдання. Заголовок вірша, адресатом якого виступає дитяча аудиторія, з одного боку, відбиває інформацію, що корелює з текстом твору, з іншого боку, має потужний потенціал дії, щоб переконати читача в необхідності ознайомитися з цим текстом [41, с. 230].

Отже, функціональним атрактором системи англomовного художнього поетичного дитячого дискурсу є організація єдиного

прагматичного смислового простору, спрямованого на успішну реалізацію функціональної парадигми цього виду дискурсу.

Основними інструментами самоорганізації, покликаними регулювати поведінку системи, є параметри порядку, які є різноманіттям функціональних стосунків між мовними елементами того або того типу дискурсу [49, с. 12]. Загальні параметри порядку відбивають засадничі властивості системи, які спрямовані на збереження її цілісності в умовах активного обміну з середовищем. Зовнішнім середовищем по відношенню до поетичного дискурсу виступають (під)системи свідомості, мови і певної комунікативної ситуації в синергетичній взаємодії.

Основне завдання загальних параметрів порядку полягає в тому, щоб нове повідомлення легко вбудовувалося і в загальну мовну систему, і в ментальний простір користувача мови; вони утворюють свого роду канал зв'язку між породжуваним дискурсом і свідомістю комунікантів. Функціональна суть загальних параметрів порядку англійськомовного дитячого поетичного дискурсу полягає в забезпеченні взаємодії елементів дискурсу і логіки юного читача.

Спеціальними параметрами порядку постають прагмасемантичні стосунки між компонентами комунікативної одиниці. Функційне призначення спеціальних параметрів порядку проявляється в організації системної взаємодії елементів у рамках певного дискурсу. Вивчення комплексного функціонування семантико-синтаксичних і прагматичних стосунків у рамках дитячого поетичного дискурсу дозволяє виявити найбільш оптимальні умови для досягнення поставлених комунікативних завдань, а саме реалізації основних функцій заголовків – інформування і дії [11].

У малоформатних текстах заголовків англомовних поетичних творів для дітей у ролі параметрів порядку виступають такі типи стосунків:

- 1) пояснення: «Macavity: The Mystery Cat» / «Макавіті – таємничий кіт» [71];
- 2) специфікація: «Poem (after PE lesson)» / «Вірш (після уроку фізкультури)» [70];
- 3) каузація: «The Older the Violin, the Sweeter the Tune» / «Чим давніша скрипка, тим солодша мелодія» [68];
- 4) послідовність: «I'm a Wizard, I'm a Warlock» / «Я чарівник, я чарівник» [79];
- 5) протиставлення: «At Home, Abroad» / «Вдома, за кордоном» [73];
- 6) альтернатива: «Careful With That, You Might Break It» / «Будь з цим обережний, інакше зламаєш» [76];
- 7) прагматичний коментар: «Come Play with Me – It's Holi!» / «Ходімо зі мною грати – сьогодні свято!» [72].

Системна взаємодія параметрів порядку всередині поетичного дискурсу, представленого заголовками англійськомовних віршів для дітей, сприяє успішності комунікації загалом. Проте, важливу роль для розвитку системи даного виду дискурсу відіграють хаотичні коливання, які являють собою елементи або процеси, що суперечать загальним принципам системи. Подібні флуктуації можуть бути не тільки дезорганізуючими, але і, навпаки, нерідко носять конструктивний характер.

Концептуальна система реципієнта є зовнішнім середовищем по відношенню до відкритої системи англійськомовного дитячого поетичного дискурсу. У процесі сприйняття малоформатного тексту заголовка специфіка ментальної організації адресата нерідко сприяє виникненню хаотичних коливань, які проявляються як нові несподівані смисли. Логічно припустити, що в разі, коли малоформатні тексти назв англомовних поетичних творів адресовані дитячій аудиторії у віковому діапазоні від 7 до 12 років, флуктуації, що виникають при контакті системи із зовнішнім середовищем, носять невпорядкований і

непередбачуваний характер. При цьому хаотичні процеси виникнення нових смислів є найбільш важливими для розвитку системи, оскільки мобілізують властивості систем, що самоорганізуються [11].

У даному випадку хаотичні коливання системи сприймаються не як деструктивна причина, а як чинник самоструктуризації нового порядку [41, с. 236]. «Штучні» хаотичні коливання в системі поетичного дитячого дискурсу часом слугують засобом збільшення інформативного і прагматичного потенціалу елементів системи. Справа в тому, що автори нерідко свідомо використовують не відповідні загальному функційному плану системи компоненти зовнішнього середовища, щоб привернути до них особливу увагу реципієнтів.

Використання мовних засобів, які суперечать очікуванням читацької аудиторії, тягне функціональні флуктуації семантики і прагматики, що, в свою чергу, слугує засобом створення запланованого автором прагматичного ефекту і сприяє активному сприйняттю дискурсу з боку адресата. Таким чином, хаотизація певною мірою визнається дослідниками за необхідну умову еволюції системи дискурсу.

У ході дослідження, проведеного Ю.В. Веденьовою, було встановлено, що система смислів поетичного дискурсу, представленого заголовками англійськомовних дитячих віршів, найчастіше піддається навмисній авторській хаотизації [11]. Наприклад, назва «My Dog Likes to Disco» / «Мій пес любить диско» [74] орієнтує юного читача на те, що в тексті вірша мова піде про собаку оповідача. Однак, приписувана тварині любов до танців виступає як смисловий компонент, хоча і навмисно використовується, але не узгоджується з вихідною установкою на образ улюбленого вихованця. Рівноважний стан системи в даному випадку порушується, оскільки нетривіальний підхід до опису тварини дезорганізує змістове наповнення системи, тобто робить її хаотичною. Безумовно, такий прийом допомагає загострити увагу адресата і

мотивувати його до прочитання вірша, а значить, грає конструктивну роль в просуванні до найбільш сприятливого режиму існування системи – її атрактора.

Обов'язковою умовою існування синергетичної системи дискурсу є її відкритість (незамкнутість), тобто здатність до взаємодії із зовнішнім середовищем, яка, в свою чергу, включає різні (під)системи мови, концептуальну картину світу реципієнтів і певну комунікативну ситуацію [42, с. 104]. Співіснування системи дискурсу і зовнішнього середовища є взаємообумовленим, оскільки залежить як від здатності адресанта до варіативності породження мовного акту, так і від здатності одержувача повідомлення до варіативності його інтерпретації. Взаємодія із зовнішнім середовищем неминуче тягне за собою динамічний розвиток і саморегулювання елементів дискурсу, як би приломлюючись крізь призму людської свідомості. Подібні взаємини зумовлюють нелінійний характер розвитку системи дискурсу, коли під впливом зовнішніх причин одне не завжди впливає з іншого.

У рамках поетичного дискурсу, представленого малоформатними текстами назв англійськомовних віршованих творів для дітей, нелінійність є результатом взаємодії прагматичних цілей і інтенцій автора і багатоваріантності читацьких реакцій. Нелінійна структура поетичного дискурсу обумовлює можливість виникнення таких хаотичних коливань всередині системи, які будуть сприяти появі нових значень і смислів [11].

Автор тексту, навмисно використовуючи в його формальній та змістовній структурі елементи, які сприяють виконанню спочатку закладеного комунікативного задуму, формує дискурс як систему, функціонально спрямовану на породження необхідного смислового і естетичного ефекту, тобто на реалізацію певного змісту-наміру. На наш погляд, базовим змістом-наміром у межах поетичного дискурсу є бажання спонукати читача до прочитання вірша.

Отже, область тяжіння елементів (або функційний атрактор) системи англійськомовного дитячого поетичного дискурсу можна визначити, виходячи з авторської інтенційної установки, яка координує роботу елементів дискурсу, сприяючи збільшенню їх інформативного і прагматичного потенціалу.

Загалом, поетичний дискурс, елементами якого виступають малоформатні тексти назв англійськомовних віршів для дітей, постає синергетичною системою, якій властиві певні базові характеристики, а саме: нерівноважність, нелінійність, незамкнутість, динамічність. Провідним критерієм, що забезпечує «життєдіяльність» системи поетичного дискурсу, є її здатність до самоорганізації. Властивості системи дискурсу, який у фокусі нашої уваги, дозволяють долати стан хаосу, що виникає на шляху її еволюційного розвитку. У переломні моменти, викликані спонтанними хаотичними коливаннями, система поетичного дискурсу демонструє здатність утворювати різні впорядковані структури шляхом взаємодії всіх конститuentів і частин системи заради її самозбереження.

2.3. Художній дискурс

Синергетичні вивчення дискурсу зближуються роллю дискурсу як середовища, де встановлюються режими та порядки системи текстів [56]. Загальним постає зусилля подолати дослідження художнього тексту поза середовищем, дія якого багатомірна. Звернення до художнього дискурсу з його безліччю художніх текстів є необхідним для подолання фрагментарності під час вивчення лінгвотипологічних властивостей художнього тексту. Девіативність не виникає на пустому місці та не усвідомлюється як така поза середовищем художнього дискурсу [56].

Конструюючи синергетичну модель текстотворення, І. Моїсєєва визначає текст як «систему, що самоорганізується, самонастроюється й володіє властивістю емерджентності» [34, с. 10]. Синергетичному моделюванню, на думку І. Моїсєєвої, підлягають комбінаторні можливості текстових структур, сценарії текстотворення, варіантні можливості текстових структур, позиційна детермінація процесу самоорганізації системних/асистемних структур під час текстотворення. І. Моїсєєва вводить поняття дериваційної здатності як властивості відтворення і тиражування мовних структур у параметрах протяжності у межах внутрішньотекстового простору-часу, відтворення і тиражування, самовідтворення й самотиражування [34, с. 28].

Розвиваючи синергетичну парадигму, Л. Піхтовнікова вважає, що стан взаємозв'язку між текстом і контекстом приводиться в рух саме дискурсом. Вона вважає атрактором цілі дискурсу, які визначають синергетичний вектор дослідження різних типів тексту [40, с. 102].

Л. Піхтовнікова відслідковує самоорганізацію дискурсу у взаємному моделюванні підсистем. Для синергетики художнього дискурсу цінним постає з'ясування природи включеності художнього тексту до художнього дискурсу, а також подолання штучного розділу між художнім дискурсом, середою розсіювання художніх текстів, та художнім текстом, який починає функціювати у тріаді «автор-читач-текст» [42, с. 103].

Художній дискурс постає середовищем, в якому несподіваний синергетичний ефект досягається колективними зусиллями творців художнього слова. При цьому художній дискурс стає результатом їхньої колективної творчості, а хаос індивідуально-авторської інтенції врівноваження постає порядком розповіді, опорою на культурні (духовні) константи культури, інтерпретаційним досвідом читача, які вбудовані в тріаду «автор-читач-текст» [56].

Наразі в Україні зроблена низка досліджень різних видів дискурсу в межах лінгвосинергетичного параметру, а саме: синергетичний аспект вивчення англійськомовного афоризму (О. Анастасьєва), лінгвосинергетичні аспекти реалізації принципу невизначеності (на матеріалі художніх текстів британських постмодерністів) (М. Залужна), лінгвосинергетичні властивості німецькомовної новели (В. Чередниченко), німецькомовної байки (Л. Піхтовнікова), англійськомовної байки (О. Гончарук), дискурсу притчі (Л. Піхтовнікова, І. Яремчук), англійськомовного наукового агротехнічного дискурсу (Н. Пільгуй), німецькомовного публіцистичного дискурсу (А. Суддя), передвиборчих політичних дебатів (Є. Богатирьова) тощо [49, с. 3-4].

Як свідчать результати критико-аналітичного огляду наукових праць, виконаних у руслі лінгвосинергетики, в російських наукових колах вивчають фрактальну самоорганізацію британського казкового дискурсу (на прикладі концепту «Welfare») (Н. Мамонова) [32], фрактальне моделювання метафори «Життя – поїздка» у художньому дискурсі Т. Пратчетта (А. Бакієв) [5], самоорганізацію наративного дискурсу (В. Тармаєва) [50], актуалізацію авторських сенсів в художньому дискурсі (на матеріалі роману Д. Брауна «Код да Вінчі») (К. Калашнікова) [19] тощо.

У рамках цього підрозділу ми хотіли б зупинитися на лінгвосинергетичному потенціалі анаграми. Вивчення анаграми пов'язано з ім'ям Ф. де Соссюра. Вивчаючи твори давніх поетів, Ф. де Соссюр помітив, що звукові повтори в них складають тему твору, а саме, ім'я божества або героя, якому цей твір присвячений. У пізніших творах він також виявляв анаграми, в якості яких могли бути власні імена людей, назви місцевостей і загальні імена.

В.О. Лукін називає анаграмою «такий спосіб формально-семантичної організації тексту, при якому повтори звуків і складів (літер

і їх комбінацій) відтворюють центральне в смисловому відношенні слово цього тексту». Причому це слово може бути як присутнім у тексті, так і відсутнім в ньому в цілому виді, «тоді воно неявно, «по частинах» вводить до складу тексту» [30, с. 74]. До цього слід додати, що інформативність таких повторів залежить не лише, та і не стільки від частотності цих повторів, скільки від їх виокремленості і, отже, значущості. Анаграма, на думку В.О. Лукіна, – «це явище раніше усього семантичного характеру, що бере активну участь у створенні цілісності тексту» [30, с. 75]. При цьому слід пам'ятати, що анаграма, як правило, не результат «розумних» дій автора, а до певної міри результат самоорганізації тексту як синергетичної системи.

У руслі синергетики нелінійний характер тексту забезпечується, з одного боку, «свободою» вибору автора, який відбивається і в концептуальному просторі тексту, і в його естетичній складовій, а з іншого, «свободою» інтерпретації цього тексту читачем. Ще один важливий принцип становлення системи в синергетиці – її незамкнутість – проявляється в процесі прочитання тексту: закритий простір тексту відкривається читачем, стає частиною його культурного дискурсу. І, нарешті, в основі нестійкості дискурсу, що відкривається читачем, лежить множинність його можливих інтерпретацій, обумовлених і суб'єктивними (читацькими), і об'єктивними характеристиками (епоха, країна тощо) [4, с. 136].

У рамках синергетичного підходу текст розглядається як природний об'єкт, що підкоряється універсальним законам організації і самоорганізації. У тексті виділяються сильні і слабкі позиції, чергування яких обумовлює його ритм. Інваріант структури тексту, на думку Г.Г. Москальчук, «визначає ієрархію частин цілого, розмір частин статистично підкоряється закону золотієї середини, що відбиває ідею однонаправленого в часі розгортання (експансії) структури». Пропорційні стосунки на основі золотієї середини при цьому виступають

як регулятор і посередник «між фізичними параметрами мовної матерії тексту в процесах його структурної організації і самоорганізації і чинниками, які обумовлені біологічною природою людини» [35].

Іншими сильними позиціями тексту є його початок, фінальна частина, заголовок, епіграф. У своєму дослідженні Г.Г. Москальчук акцентує увагу на повторі як одному з текстотвірних чинників, що визначає цілісність тексту [35]. Щільність повторів знаходиться залежно від позицій тексту і досягає найбільшої інтенсивності в сильних позиціях. Окрім початку, фінальної частини і гармонійного центру у віршованому тексті особливу виокремленість мають слова, що римуються, і звуки, що римуються.

Ми, слідом за З.Д. Асратян [2], спробуємо проаналізувати синергетичні аспекти балади Едгара Алана По «Улялюм» («*Ulalume*») [Poe]. У цьому творі найчастіше римується дифтонг [ou] (1, 2, 3, 9 і 10 строф). З ним перекликаються звук [ɔ:] (4 строфа) і звук [u:] (8 і 10 строф). Ці ж звуки підкріплюються стилістичним прийомом асонансу, який також сприяє їх виокремленості:

«And conquered her scruples and gloom;...

... in the lonesome October...

She replied: “Ulalume – Ulalume! -...

... I roamed with my Soul – ...» [Poe].

Функцію створення жахливої атмосфери сумного для ліричного героя місця виконує асонанс із звуком, що повторюється [u:]: «*In the ghoul – haunted woodland of Weir*», який кілька разів повторюється в тексті. Серед приголосних найбільш частотними і стилістично виділеними є звуки [s - z] і [l], які зустрічаються як в словах, що римуються: «*sober – October, sere – year, Soul – roll – Pole, senescent – liquescent – crescent, sighs – dies – skies, mistrust – we must – the dust, finger – sink her, light – to – night, dreaming – gleaming, gloom – tomb –*

Ulalume, ghouls – wolds – souls, ban it – planet», так і усередині рядків як фонетичний прийом алітерації:

«The skies they were ashen and sober; ...

Said: "Sadly this star I mistrust..." [75].

Таким чином вимальовується основне в смисловому відношенні слово «*Soul*», неприкаяна душа поета, яка не може знайти собі спокою після смерті коханої. Тема балади (повернення до могили коханої) «тяжіє» до ключового слова «*Soul*», виділеному анаграмою як вмістищу того болю, який випробовує ліричний герой твору.

Аналогічний аналіз вірша М. Уиддемер «Мати – тим, хто розв'язує війни» [78], виявляє ключовий звуковий комплекс [eik] («*ache*»). Це анаграмне ключове слово можна вважати концептом цього вірша. Розглянемо концептосферу болю в цьому творі, її суб'єкт, предикат, причини і наслідки.

1. Суб'єкт болю – мати, що втратила свого сина у безглуздій війні, розв'язаній з низинних, егоїстичних причин: «*for your selfish quarrel's sake*»; «*for pride of your shining spear*» [78].

2. Предикат – дієслово «*ache*», який виявляється через представлену в тексті анаграму. Проте було б некоректно вважати предикатом цього суб'єкта тільки постійний тупий біль. Гострий, перехоплюючий дихання біль також є присутнім в цьому творі. Вона виражена через безпосередню емотивну інформацію, що передається за допомогою ряду стилістичних прийомів, які відбивають емоційний стан оповідача. Передусім, це граматична метафора: вживання теперішнього часу дієслова *to be* замість минулого часу: «*This is my son that you have taken*» [78]. Наступний прийом – це умовчання, коли бракує сил продовжувати: «*This, that I built of all my years*» [78]. Емотивна інформація забезпечується також за допомогою паралельних конструкцій, синтаксичних повторів.

3. Причина болю – смерть сина, загиблого у безглуздій війні.

4. Наслідком у цій концептосфері є загроза матері тим, хто розв'язує війни, причому загроза як прокляття, яке тим сильніше, що правда на стороні матері: «*Guard lest your gold – vault walls be shaken*».

Отже, аналіз цих, як і багатьох інших творів, показує, що анаграма в поетичному тексті виявляє ключові слова не лише в тематичному, але і в концептуальному плані.

ВИСНОВКИ

У першому розділі нами було досліджено теоретико-методологічні засади вивчення синергетики та лінгвосинергетики. В якості основних «робочих» понять було розглянуто поняття «синергетика», «лінгвосинергетика», «дискурс» і взаємодія цих понять. Центральним для нашої наукової розвідки постають лінгвосинергетичні аспекти дискурсу загалом й окремих видів дискурсу зокрема.

Залучення загальнонаукових методів дослідження (аналіз, синтез, систематизування, узагальнення) дозволило нам установити, що вивчення лінгвосинергетичного потенціалу дискурсу відбувається у руслі міждисциплінарного або трансдисциплінарного підходу, адже питанням синергетики зацікавлені не лише вчені точних наук, а й, звісно ж, філологи вітчизняних і зарубіжних наукових кіл.

Використавши описово-аналітичний метод у нашій роботі, ми здійснити короткий огляд засад синергетики та її понятійного апарату з метою розглянути можливості застосування синергетичного підходу до мови і як системи знаків, і як комунікативної системи. Ми уточнили, скориставшись наявними дефініціями поняття «синергетика» (тезаурусний метод), що це наука про самоорганізацію складних систем. Вживаючи загальнонаукові методи аналізу та синтезу, ми з'ясували, що базовими поняттями синергетики постають: відкритість системи, її динамічність, атрактор, репелер, фрактал, нелінійність, біфуркації, флуктуації, дисипативність, режим із загостренням, режим самоорганізації без загострення, параметр порядку тощо.

Завдяки постійній взаємодії з іншими інформаційними системами і зовнішнім середовищем мова і вся комунікативна діяльність людини знаходяться в дещо нерівноважному стані: з одного боку, в мові відбуваються певні внутрішні рухи і коливання (флуктуації), з іншого боку, на неї впливає зовнішнє середовище (передусім, свідомість

комунікантів, загальна соціальна і конкретна комунікативна ситуація). Звідси очевидно, що мові властиві прояви стабільності і зміни, організованості і ентропії, порядку і хаотичності. Проте, при усій своїй зовнішній рухливості мова і індивідуальна комунікативна діяльність зберігають внутрішню когерентність завдяки стабілізуючій дії механізмів самоорганізації і саморегулювання. Виявлення і вивчення динаміки цих механізмів складає предмет лінгвосинергетики.

Лінгвосинергетика як напрям у мовознавстві характеризується наявністю специфічної термінології, частково запозиченої із синергетики і математичних наук, що дозволяє говорити про міждисциплінарну спрямованість досліджень, виконаних у руслі лінгвосинергетичного параметру. Залучаючи методи аналізу та синтезу, а також метод кореляційного аналізу, ми можемо висновувати, що напрям досліджень самоорганізації лінгвістичних об'єктів базується на синергетичній парадигмі, згідно з якою лінгвістичні системи (мова, жанр, який еволюціонує, дискурс), знаходячись в нерівноважному стані, самоорганізуються параметром порядку під впливом цільових атракторів і репелерів. Змістом атракторів постають екстралінгвістичні умови, інтенції комунікантів та автора тексту, тощо; змістовим компонентом репелерів –традиції, норми, мовні конвенції та інші обмежувачі системи. У межах синергетичної парадигми всі лінгвістичні об'єкти зберігають свої звичайні контури, проте набувають нових вимірів. Це дозволяє відстежити функції самоорганізації в різнорідних лінгвістичних поняттях.

За допомогою лінгвосинергетичного підходу ми описали й пояснили синергетичні категорії тексту та дискурсу, використавши основоположні аспекти теорії дискурсу та його лінгвосинергетичних властивостей.

У роботі було підтверджено, що існує безліч підходів до поняття дискурсу. Основні напрями вивчення дискурсу сформували англо-американська і французька школи. Активно дослідження проводяться в Німеччині, Росії та Україні. Критико-аналітичний огляд низки наукових робіт дозволив нам зробити висновок, що дискурс в силу своєї багатозначності може розглядатися з різних позицій. Залучення загальнонаукового методу синтезу щодо трансдисциплінарних теоретичних положень про дискурс надав нам можливість простежити тенденції, що склалися навколо теорії дискурсу. Основними напрямками є: формальний підхід, який передбачає розгляд форми існування розмовної мови під кутом зору взаємодії людей в соціологічному аспекті; змістовний аналіз дискурсу, повністю зосереджений на семантичній та історичній площинах; лінгвосинергетичний підхід, що активно використовується для вивчення складної системи дискурсу. Згідно з першим напрямом дискурс – це комплексне соціальне, комунікативне явище, що включає, окрім тексту, ще й екстралінгвістичні чинники. Взаємодія учасників комунікації за допомогою вербальних текстів і/або інших знакових комплексів здійснюється в певних соціокультурних умовах спілкування. В плані змісту дискурс становить певний комплекс текстів. Третій напрям окреслює дискурс як складну систему, що самоорганізується, й описує категорії дискурсу, взаємодія яких призводить до еволюції системи.

У руслі лінгвосинергетичного підходу дискурс постає складною системою, що саморозвивається. Домінуючими властивостями такої складної системи постають: системність, здатність до самоорганізації, гомеостатичність, нелінійність, незамкнутість, нестійкість, емерджентність, інтердискурсивність, симетричність / асиметричність. Ці ознаки актуалізують смисл, який породжується енергією дискурсу. Кожна синергетична категорія дискурсу підлягає детальному опису та аналізу (описово-аналітичний метод й лінгвосинергетичний підхід). Ми

уточнюємо, що під синергетикою дискурсу розуміють взаємодію чинників, які його породжують, в результаті якого відбувається злиття і сприяння енергій, спрямованих на онтологічну і функціональну самоорганізацію дискурсивного простору і визначального смислу, що відбиває дистрибуцію його компонентів.

Методика аналізу лінгвосинергетичних властивостей дискурсу загалом й окремих його видів зокрема описана нами детально й охоплює шість поступових кроків, на кожному з яких реалізовано відповідне завдання нашої кваліфікаційної роботи.

Другий розділ нашої роботи було зорієнтовано на вивчення синергетичних аспектів різних видів дискурсу. Задля реалізації цієї мети ми сфокусували нашу увагу на синергетичних властивостях дієслів комунікації та виявили їхню роль у формуванні чинників (параметрів порядку) системи англійськомовного дискурсу. Лексико-семантичний аналіз було застосовано з метою з'ясування семантики дієслів комунікації, які постають механізмами функційного та прагмасемантичного саморегулювання дискурсу. Нами було з'ясовано, що дієсловам комунікації властиві синергетичні регулятивні властивості в загальній функціональній системі англійськомовного дискурсу. Дієслова комунікації не є функційно самодостатніми, їхній прагмасемантичний потенціал реалізується у взаємодії з тими компонентами, з якими вони створюють єдину смислову (під)систему. Дієслова комунікації слугують засобом формування і/або модифікації функціональних стосунків (параметрів порядку) між висловлюваннями в системі англійськомовного дискурсу. Дієслова комунікації підвищують здатність смислової системи англійськомовного дискурсу адаптуватися до умов зовнішнього середовища – свідомість комунікантів й комунікативна ситуація.

Окреслення синергетичних аспектів англійськомовного дитячого поетичного дискурсу відбувалося через залучення дискурсивного аналізу. У ході вивчення малоформатних текстів, представлених заголовками англійськомовних віршованих творів для дитячої аудиторії, були виявлені прояви системних взаємовідносин мови і дійсності, тому представилося доцільним описати їх в термінах лінгвосинергетики. Як показав проведений аналіз, синергетичність відноситься до категоріальних ознак малоформатних текстів, що вивчаються, і проявляється при сукупному функціюванні всіх компонентів, що утворюють простір заголовків англійськомовних дитячих віршів. Лінгвосинергетичний потенціал текстів дитячого поетичного дискурсу знаходить своє віддзеркалення у системній взаємодії параметрів порядку всередині цього виду дискурсу через хаотичні флуктуації, які проявляються як нові несподівані смисли. Функціональні флуктуації семантики і прагматики спричинені використанням мовних засобів, які суперечать очікуванням читацької аудиторії. А це, в свою чергу, слугує засобом створення запланованого автором прагматичного ефекту і сприяє активному сприйняттю дискурсу з боку адресата.

Лінгвістичний аналіз ми використали з метою вивчення анаграми як семантичного поняття, яке виражається через домінувальне слово в тематичному і концептуальному сенсі художнього тексту. Це слово може бути присутнім як в тексті, так і проявлятися через повтори літер і звуків, які його формують. Щільність повторів підкоряється синергетичним законам. На прикладах з американської поезії показана тематична і концептуалізуюча роль анаграми, тобто відстежується механізм застосування основних синергетичних законів у тексті.

Перспективним вбачаємо розробку інформаційно-синергетичної моделі англійськомовних фейкових новин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. URL: <https://www.keldysh.ru/pages/BioCyber/RT/Functional.pdf> (дата звернення: 28.09.2020).
2. Асратян З. Д. Анаграмма как синергетический аспект тематизации и концептуализации художественного текста. URL: <https://research-journal.org/languages/anagramma-kak-sinergeticheskij-aspekt-tematizacii-i-konceptualizacii-xudozhestvennogo-teksta/> (дата звернення: 24.09.2020).
3. Ашкинази Л. А. Мир Лема: словарь и путеводитель. URL: http://fan.lib.ru/a/ashkinazi_1_a/text_3510-1.shtml (дата звернення: 09.09.2020).
4. Бабенко О. В. Лінгвосинергетичний ракурс дослідження англійської мови: діахронічний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 58. С. 135-137.
5. Бакиев А. Г. Фрактальное моделирование метафоры «жизнь – поездка» в художественном дискурсе Т. Пратчетта. URL: <http://dokbsu.ru/archive/2017/3/28> (дата звернення: 16.10.2020).
6. Белоглазова Е. В. Когнитивный механизм интердискурсивности. Вопросы когнитивной лингвистики. Вып. 2. Тамбов : Изд. Дом ТГУ, 2009. С. 64-72.
7. Бенвенист Э. Формальный аппарат высказывания. *Общая лингвистика*. М. : Прогресс, 1974. 447 с.
8. Бронник Л. В. Языковая динамика в дискурсе: когнитивносинергетический поход : автореф. дис... док. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2012. 42 с.
9. Буданов В. Г. Методология и принципы синергетики. *Філософія освіти*. № 1(3). 2006. С. 143-172.

10. Буданов В. Г. Синергетичні стратегії в освіті. Вища освіта України. 2003. № 2. С. 47-53.
11. Веденева Ю. В. Лингвосинергетический потенциал малоформатных текстов заглавий англоязычных поэтических произведений, предназначенных для детей. URL: <https://www.gramota.net/materials/2/2013/10/10.html> (дата звернення: 07.09.2020).
12. Гураль С. К. Синергетика и лингвосинергетика. *Вестник Томского государственного университета*. Томск, 2007. № 302. С. 7-9.
13. Гураль С. К. Язык как саморазвивающаяся система. Томск : издательство Томского университета, 2009. 122 с.
14. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация : пер с англ. / сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова. М. : Прогресс. 1989. 312 с.
15. Демидяк І. Р. Генеза інтерпретацій поняття «інтердискурс». *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2017. № 2. С. 15-21.
16. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века. *Язык и наука конца XX века* : сб. статей. М. : ИЯЗ РАН-РГГУ, 1995. С. 239-320.
17. Домброван Т. И. У истоков лингвосинергетики в Украине (к юбилею доктора филологических наук, профессора Л. С. Пихтовниковой). *Записки з романо-германської філології*. Вип. 2 (41). 2018. С. 233-248.
18. Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики : монография. Одесса : КП ОГТ, 2013. 346 с.
19. Калашникова К. Р. Лингвосинергетический подход к проблеме актуализации авторских смыслов в художественном дискурсе (на материале романа Д. Брауна «Код да Винчи»). URL:

https://bashedu.ru/sites/default/files/dissovets_files/disrab/dissertaciya_kalashnikovoy_k.r..pdf (дата звернення: 12.08.2020).

20. Карасик В. И. Характеристики педагогического дискурса. *Языковая личность : аспекты лингвистики и лингводидактики* : Сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 1999. С.2-18.
21. Караулов Ю. Н., Петров В. В. Вступительная статья к работе Т. А. ван Дейка «Язык. Познание. Коммуникация». М. : Прогресс, 1999. С. 5-11.
22. Кійко Ю. Є. Мовна система із фрактальної перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2015. № 16. С. 117-119.
23. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. СПб. : Алетейя, 2002. 414 с.
24. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты ко-эволюции. М. : КомКнига, 2011. 272 с.
25. Козловський Ю. Синергетичний підхід як методологічна основа моделювання наукової діяльності вищого навчального закладу. *Молодь і ринок*. 2012. № 4 (87). С. 65-70.
26. Кравченко Н. К. Таксономія категорій дискурсу в сучасному дискурс-аналізі. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 17. № 1. 2014. С. 77-83.
27. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. URL: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive> (дата звернення: 25.06.2020).
28. Лісова С. В. Синергетичний підхід як інноваційна методологічна орієнтація в педагогіці. *Інноватика у вихованні*. Збірник наукових праць Рівенського державного гуманітарного університету. 2015. Вип. 2. С. 83-92.

29. Лукач М. О. Дослідження дієслівної лексики в рамках лексичної семантики. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2013/doslizhdennya-dijeslivnoji-leksyky-v-ramkah-leksychnoji-semantyky/> (дата звернення: 01.10.2020).
30. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа : учеб. для филол. спец. вузов. М. : Издательство «Ось-89», 1999. 192 с.
31. Малинецкий Г. Г. Новый облик нелинейной динамики. *Природа*. 2001. № 3. С. 3-12.
32. Мамонова Н. В. Фрактальная самоорганизация британского сказочного дискурса (на примере концепта «WELFARE»). URL: <https://www.dissercat.com/content/fraktalnaya-samoorganizatsiya-britanskogo-skazochnogo-diskursa-na-primere-kontsepta-welfare> (дата звернення: 14.08.2020).
33. Манаков Н. А., Москальчук Г. Г. К основаниям текстосимметрии. Лингвосинергетика: проблемы и перспективы : материалы второй школы-семинара / общ. ред. В. А. Пищальниковой. Барнаул : Изд-во ААЭП. 2001, С. 57-63.
34. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.19. Челябинск, 2007. 38 с.
35. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс. URL: <http://cheloveknauka.com/struktura-teksta-kak-sinergeticheskiy-protsess> (дата звернення: 21.09.2020).
36. Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста: механизмы, формы, характеристики. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1998. 152 с.
37. Назаренко Е., Таценко Н. Фрактальное измерение дискурса: лингвосинергетический аспект. URL: <http://gisap.eu/ru/node/130537> (дата звернення: 09.08.2020).

38. Олизько Н. С. Интертекстуальность и интердискурсивность: Семиотико-синергетическая интерпретация системообразующих категорий постмодернистского художественного дискурса : монография. Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. 336 с.
39. Пикалюк Р. В. Лінгвосинергетичний підхід у дослідженні тексту і дискурсу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2016. Вип. 35. С. 39-42.
40. Пихтовникова Л. С. Лингвистическая синергетика: основы и очерк направлений : монография. Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. 180 с.
41. Пікалова А. Основні параметри англомовного дитячого поетичного дискурсу. *Філологічний дискурс*. 2018. Вип. 17. С. 228-238.
42. Піхтовнікова Л. С., Домброван Т. І., Єнікєєва С. М., Семенець О. О. Лінгвосинергетика : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 296 с.
43. Пономаренко И. Н. Фрактальные параметры нелинейного пространства текста. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология»*. 2006. Т.19 (58). № 2. С. 238-241.
44. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой: пер. с англ. М. : Прогресс, 1986. 432 с.
45. Примеры самоорганизации и задачи синергетики. URL: <https://studfile.net/preview/6319969/page:22/> (дата звернення: 12.09.2020).
46. Саввіна О. А. Лінгвосинергетичні аспекти дискурсу : матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток

- філологічних наук: європейські практики та національні перспективи», Одеса, 2020. С.
47. Савина И. В. Лингвосинергетические аспекты функционирования глаголов коммуникации : на материале английского языка. URL: <http://www.dslib.net/germanskie-jazyki/lingvosinergeticheskie-aspekty-funkcionirovaniya-glagolov-kommunikacii-na-materiale.html> (дата звернення: 22.09.2020).
48. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
49. Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван и др. ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 340 с.
50. Гармаева В. И. Самоорганизация нарративного дискурса. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samoorganizatsiya-narrativnogo-diskursa/viewer> (дата звернення: 19.09.2020).
51. Таценко Н. В. Новый метод дослідження у сучасних наукових лінгвістичних розвідках. URL: <http://iscs-journal.npu.edu.ua/article/view/180400> (дата звернення: 25.09.2020).
52. Таценко Н. В. Синергетика як методологічна основа сучасних філологічних досліджень. *Філологічні трактати*. 2016. Т. 8. № 2. С. 151-159.
53. Телеп О. А. Дискурсивні напрями досліджень соціальних комунікацій: у пошуках інтегральної основи для моделювання комунікативного процесу. URL: <http://v-khsac.in.ua/article/view/165728/164943> (дата звернення: 01.09.2020).
54. Филлипс Л., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод. Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2004. 336 с.
55. Флис О. Лінгвосеміотичний підхід до вивчення поетичного дискурсу. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : збірник наукових

- праць. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 147-149.
56. Фоменко Е. Г. Синергетика художественного дискурса. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v10/v10-1/52.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).
57. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам: пер. с англ. М. : Мир, 1991. 240 с.
58. Чередниченко В. П. Самоорганізація німецькомовної новели: синергетичний аспект. *Нова філологія*. 2017. № 69. С. 211-215.
59. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия : учебное пособие. М. : Флинта : Наука, 2006. 136 с.
60. Чернявская В. Е. Интертекстуальность и интердискурсивность. *Текст – Дискурс – Стил. Коммуникации в экономике*. СПб., 2003. С. 23-42.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ І ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

61. Большой толковый словарь русского языка. 1-е изд-е: СПб. : Норинт / под. общ. ред. С. А. Кузнецова. URL: <http://endic.ru/kuzhecov/Sinergetika-46052.html> (дата звернення: 28.08.2020).
62. Глоссарий основных понятий синергетики (для филологов). URL: <http://www.synergy.kh.ua/index3.html> (дата звернення: 20.08.2020).
63. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов. URL: <https://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-encycl-term-51458.htm> (дата звернення: 28.08.2020).
64. Синергетика _____ дискурса. _____ URL: <http://www.synergy.kh.ua/discurs5.html> (дата звернення: 14.09.2020).

65. Синергетика. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6876> (дата звернення: 28.08.2020).
66. Synergy. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 24.08.2020).
67. Synergy. URL: <https://www.google.com/search?rlz> (дата звернення: 25.08.2020).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

68. Agard J. The Older the Violin, the Sweeter the Tune. URL: <https://carrypaterson.wordpress.com/2016/11/19/the-older-the-violin-the-sweeter-the-tune/> (дата звернення: 19.09.2020).
69. Austen J. Mansfield Park. Penguin Books Ltd : Harmondsworth, 1994. 479 p.
70. Dixon P. Poem (after PE lesson). URL: <https://poets.org/poem/after-pe-lesson> (дата звернення: 19.09.2020).
71. Eliot T. S. Macavity: The Mystery Cat. URL: <https://poets.org/poem/macavity-mystery-cat> (дата звернення: 19.09.2020).
72. Fraser B. Come Play with Me – It's Holi! URL: <https://www.poetry4kids.com/poems/come-play-with-me/> (дата звернення: 19.09.2020).
73. Kay J. At Home, Abroad. URL: <https://www.poetry4kids.com/poems/at-home-abroad/> (дата звернення: 19.09.2020).
74. Nesbitt K. My Dog Likes to Disco. URL: <https://www.poetry4kids.com/poems/my-dog-likes-to-disco/> (дата звернення: 19.09.2020).
75. Poe E. A. Ulalume. URL: <https://poets.org/poem/ulalume> (дата звернення: 21.09.2020).

76. Rice J. Careful With That, You Might Break It. URL: <https://www.poetry4kids.com/poems/careful-with-that-you-might-break-it/> (дата звернення: 19.09.2020).
77. Spark M. The Portobello Road. URL: <http://ashesfromburntroses.blogspot.com/2015/04/short-story-analysis-portobello-road-by.html> (дата звернення: 21.10.2020).
78. Widdemer M. A mother to the War-Makers. URL: <https://poets.org/poem/mother-war-makers> (дата звернення: 19.10.2020).
79. Winstanley P. I'm a Wizard, I'm a Warlock. URL: <https://www.poetry4kids.com/poems/im-a-wizard-im-a-warlock/> (дата звернення: 19.09.2020).